

Dostupnost obrazovanja u Srbiji

Autor analize: **Ksenija Petovar**, redovna profesorka (u penziji)
Arhitektonskog i Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu,
Član Upravnog odbora Fondacije Centar za demokratiju

UVODNE NAPOMENE

Pre više od pola veka u Ujedinjenim nacijama usvojen je **Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima** (Ujedinjene nacije, 1966, stupio na snagu 1976. godine) u kome izričito stoji da “države članice ovog pakta priznaju svakom licu pravo na obrazovanje” te da su, po definiciji, obavezne da ove odredbe učine operativnim, ili kako bi se danas reklo, da ih implementiraju. SFRJ je *Pakt* ratifikovala u julu 1971. godine (“Službeni list SFRJ- Međunarodni ugovori”, br. 7/71) i time se obavezala da primenjuje propozicije utvrđene u *Paktu* i da, shodno odredbama člana 16, nadležnom telu UN podnosi izveštaje o preduzetim merama i postignutim rezultatima u obezbeđivanju poštovanja prava priznatih u *Paktu*. Nakon ponovnog prijema (posle deset godina sankcija i međunarodne izolacije) u međunarodne institucije koji je usledio posle promena oktobra 2000. godine, Savezna Republika Jugoslavija je 12. marta 2001. godine dala sukcesorsku izjavu u Ujedinjenim nacijama koja se odnosila i na ponovno pristupanje Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

Predmet analize u ovom izveštaju, kao i u nekoliko ranije objavljenih autorkinih radova¹, je dostupnost obrazovanja u Srbiji, odnosno odgovor na pitanje koliko su u Srbiji primenjene obaveze preuzete iz pomenutog *Pakta* o pravu na (obavezno) obrazovanje koje je država dužna da garantuje svakom svom građaninu.

¹ Videti: Poglavlje o javnim službama u Prostornom planu Republike Srbije, 1996. godine i 2011–2020, kao i Nacrtu Prostornog plana Republike Srbije 2021–2035. godina; Petovar Ksenija i Vesna Jokić (2010), „Socijalni razvoj i javne službe u Srbiji – standardi u rasponu od 19. do 21. veka”. U: Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji (ur. Milica Bajić Brković). Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu (str. 161–200); Petovar, K. i V. Jokić (2009), „Socijalni razvoj – indikatori socijalne isključenosti”. Studijsko-analitičke osnove Strategije prostornog razvoja Republike Srbije. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Republički zavod za razvoj, Geografski fakultet; Petovar, K. (2009) „Unapređenje prostorne dostupnosti javnih službi”. Studijsko-analitičke osnove Strategije prostornog razvoja Republike Srbije. Beograd: Arhitektonski fakultet; Jokić Vesna i Ksenija Petovar (2009), Socijalna isključenost i obrazovanje. Arhitektura i urbanizam, Br. 27, 2009, Beograd (str. 46–56); Petovar, K. i V. Jokić (2009), „Obrazovanje stanovništva u seoskim naseljima u Srbiji”. Zbornik radova: Evropski standardi u Srbiji. Beograd: Fond Centar za demokratiju (str. 108–126); Petovar, K. (2006), “Javne službe kao deo urbanističkog planiranja i politike jednakih mogućnosti”, u: Evropske strategije i politike u lokalnoj zajednici. Beograd: Fond Centar za demokratiju (ss. 125–144).

Dostupni podaci ukazuju da država u proteklih gotovo pola stoljeća nije ispunila jednu od temeljnih odredbi Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, a time ni brojne druge međunarodne konvencije, ugovore i deklaracije koje eksplicitno ili implicitno apostrofiraju obrazovanje kao bazično ljudsko i civilizacijsko pravo, a koje je Republika Srbija ratifikovala ili preuzela kao naslednica SFRJ i SRJ i na taj način uključila u svoj pravni sistem.

Nije Srbija jedina država sa deficitom izgleda za (kvalitetno) obrazovanje. Obrazovanje je još uvek uskraćeno milionima dece i mladih širom sveta. Na Samitu Ujedinjenih nacija o održivom razvoju koji je održan od 25. do 27. septembra 2015. godine, Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je **Agendu za održivi razvoj do 2030. godine** (*2030 Agenda for Sustainable Development* with a set of 17 Sustainable Development Goals; United Nations General Assembly, 2015), zajedno sa novim setom globalnih ciljeva koji predstavljaju nastavak *Milenijumskih ciljeva* (usvojenih 2000. godine) i nastoje da ostvare ono što ovi (Milenijumski) nisu uspjeli. Za našu temu od posebne važnosti je cilj br. 4: *Osigurati inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati doživotno učenje*. Ovaj cilj sadrži i poziv za univerzalni pristup osnovnoškolskom obrazovanju, ali i izražava stav da svi učenici trebaju da imaju besplatan pristup obrazovanju sve do kraja srednje škole. Ovom Agendom, Ujedinjene nacije obavezuju države članice da obezbede inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i da promovišu uslove za celoživotno učenje. Prema podacima UNESCO-a, oko 617 miliona dece i adolescenata širom sveta ne postiže najniži nivo znanja u čitanju i matematici.

Regionalne organizacije pružaju značajnu podršku pojedinačnim državama u poboljšanju uslova, kvaliteta i obuhvata obrazovanja. Tako je, na primer, Evropska Unija 27. septembra 2017. godine, iz IPA fondova, izdvojila 27,4 miliona evra bespovratnih sredstava za podršku reformi obrazovnog sistema u Srbiji.² Uprkos činjenici da u Evropskoj uniji ne postoje zakoni i direktive u sektoru obrazovanja, ova oblast je veoma važna za Evropsku uniju zbog toga što je kvalitetno obrazovanje direktno povezano sa ekonomskim razvojem i društvenom kohezijom jedne zemlje. Evropska unija je zbog toga pokrenula mnogobrojne inicijative kako bi pomogla zemljama članicama (uključiv i zemlje kandidate) da modernizuju svoj sektor obrazovanja. Srbija se uključila u proces modernizacije svog obrazovnog sektora u skladu sa evropskim i svetskim trendovima.

2 Ne treba zaboraviti ni izuzetno važan projekat Škole za demokratiju (Schools for Democratic Serbia – SfDS) koji je finansirala Evropska komisija. Projekat je započet u julu 2000. godine, u 34 opštine, a proširen je u oktobru iste godine na 160 opština (bez Kosova i Metohije), u okviru koga je bespovratnim sredstvima, u vreme sankcija međunarodne zajednice, u Srbiji obnovljeno oko 630 školskih zgrada, od toga polovina u seoskim naseljima.

Evropska unija je bila i još uvek je najvažniji partner Srbije kada je reč o finansiranju nove školske opreme, razvoja novih školskih programa i uvođenja novih profesionalnih standarda na svim nivoima obrazovanja – od predškolskog i osnovnog, stručnog obrazovanja i obuke, srednjih škola, visokog obrazovanja do obrazovanja odraslih.³

PRAVO NA OBRAZOVANJE JE OSNOVNO I UNIVERZALNO LJUDSKO PRAVO

U osnovnim međunarodnim paktovima i konvencijama obrazovanje je svrstano u osnovna ljudska prava – socijalna i/ili kulturna⁴. Obrazovanje je uslov socijalnog napredovanja, ekonomskog blagostanja, socijalne integracije (procenat fakultetski obrazovanih u kategoriji siromašnih i u riziku od siromaštva u Republici Srbiji je oko 1%). Kvalitet života građana umnogome zavisi od kvaliteta i dostupnosti obrazovnih ustanova i izleda da dete/mlad čovek bude uključen(o) u dobro organizovan, kompetitivan i finansijski dostupan sistem obrazovanja i u obrazovne institucije sa visokim profesionalnim standardima.

Država je obavezna da svojim građanima garantuje pravo na obrazovanje. U većini država pravo na obrazovanje definisano je u ustavima, što je slučaj i sa Jugoslavijom, odnosno Srbijom, kao njenom pravnom naslednicom i kao samostalnom državom. U svim Ustavima (ustavnim zakonima) od 1963. godine u **Jugoslaviji i Srbiji postoji odredba o obaveznom osnovnom školovanju u trajanju od osam godina.**⁵ Pored te odredbe, u ustavima iz 1963, 1974. i 1990.

³ Fondacija Centar za demokratiju jedan je od partnera na projektu Platforma Ciljevi održivog razvoja za sve u okviru kojeg zajedno sa Fondacijom Ana i Vlade Divac radi na širenju znanja, uključivanju svih ključnih aktera, predlaganju prioriteta i politika za nekoliko važnih ciljeva održivog razvoja: Cilj 1 – Svet bez siromaštva, 2 – Svet bez gladi, 3 – Dobro zdravlje, 4 – Kvalitetno obrazovanje, 5 – Rodna ravnopravnost. Projekat Platforma Ciljevi održivog razvoja za sve pokrenut je početkom marta 2020. zvaničnom prezentacijom na kojoj su predstavljeni ciljevi trogodišnjeg projekta i aktivnosti koje će se realizovati u okviru tri stuba – socijalni, ekonomski i zaštita životne sredine. Prvi, socijalni stub, koordinira Fondacija Ana i Vlade Divac sa Fondacijom Centar za demokratiju, drugi stub pokriva CEVES, a treći stub koordinira Beogradska otvorena škola sa Beogradskom fondacijom za političku izuzetnost. Ciljevi održivog razvoja su pokriveni kroz tri različita stuba, međusobno su zavisni, a saradnja i zajednički angažman na animiranju svih ključnih aktera biće ključni i doprineće da se u Srbiji ostvari važna promena – da primena ciljeva održivog razvoja bude vidljiva i da se oseti u svakodnevnom životu građana, a pre svega onih najugroženijih. Da bi se to ostvarilo, akteri projekta obratiće se velikom broju kompanija, malih i srednjih preduzeća, lokalnim samoupravama, udruženjima građana, donosiocima odluka i naravno pre svega građanima. Jer, Platforma ima za cilj uključivanje svih i kreiranje predloga na osnovu stvarnih potreba građana kroz dijalog, gradeći na postojećim iskustvima, šireći dobru praksu koja je do sad potvrđena. Projekat podržavaju GiZ (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit) i Švajcarska agencija za međunarodni razvoj (SDC).

⁴ U Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, usvojenom 1966. godine, u Članu 13. paragraf 1 stoji: Države članice ovog pakta priznaju svakom licu pravo na obrazovanje. U paragrafu 2. navedeno je: Države članice ovog pakta priznaju da u cilju obezbeđenja punog korišćenja ovog prava: (a) osnovno školovanje mora da bude obavezno i svima dostupno besplatno; (b) srednje školovanje, u svojim raznim vidovima, uključujući tu i srednje tehničko i stručno školovanje, treba da bude opšte i dostupno svima kroz odgovarajuće mere, a naročito kroz postupno uvođenje besplatnog školovanja; (c) više školovanje treba da bude dostupno svima podjednako, zavisno od sposobnosti svakoga, kroz odgovarajuća sredstva, a naročito kroz postupno uvođenje besplatnog školovanja; (d) osnovno obrazovanje treba da bude podsticano ili pojačano što je moguće više, za lica koja nisu dobila osnovno obrazovanje ili koja ga nisu dobila u potpunosti; (e) treba aktivno raditi na razvoju školske mreže na svim stupnjevima, uspostaviti adekvatan sistem stipendija i stalno poboljšavati materijalne uslove nastavnog osoblja.

⁵ Ustav SFRJ iz 1963. godine: Član 44: "Građani imaju pod jednakim uslovima utvrđenim zakonom, pravo da stiču potrebna znanja i spremu u svim vrstama škola i u drugim ustanovama za obrazovanje. Obavezno je osnovno školovanje u trajanju od osam godina. Zakonom se može predvideti obavezno školovanje i u dužem trajanju. Društvena zajednica obezbeđuje materijalne i druge uslove za osnivanje i rad škola i drugih ustanova za obrazovanje građana i za unapređivanje njihovih delatnosti".

Ustav Republike Srbije iz 1990: Član 32. Školovanje je svakom dostupno, pod jednakim uslovima. Osnovno školovanje je obavezno. Za redovno školovanje koje se finansira iz javnih prihoda, građani ne plaćaju školarinu. Pripadnici drugih naroda i narodnosti imaju pravo na obrazovanje na svom jeziku, u skladu sa zakonom.

Ustav Republike Srbije iz 2006: Član 71: Svako ima pravo na obrazovanje. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno, a srednje obrazovanje je besplatno. Svi građani imaju, pod jednakim uslovima, pristup visokoškolskom obrazovanju. Republika Srbija omogućuje uspešnim i nadarenim učenicima slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje, u skladu sa zakonom.

godine, navedeno je da se pravo na školovanje ostvaruje **pod jednakim uslovima**, a u Ustavu Republike Srbije iz 2006. godine odredba “pod jednakim uslovima” odnosi se samo na pristup visokom obrazovanju.

Kako pokazuju podaci o stepenu obrazovanja stanovništva u Srbiji, pravo na osnovno obrazovanje kao osnovno ljudsko pravo garantovano u Ustavu ne ostvaruje se za sve građane. Prema podacima iz Popisa stanovništva 2002. godine, još uvek je u kontingentima starosti 25–34 i 34–45 godina (dakle, građani rođeni između 1957. i 1968. i 1968. i 1977. godine) bez završene osnovne škole bilo oko 80.000 lica (oko 4%), od toga u gradskim naseljima 24.000 (2% gradske populacije), a u ostalim naseljima 56.000 (oko 6,8%). U kontingentu starosti 16–19 godina, nešto je viši udeo muškaraca bez završene osnovne škole (4,0% : 3,8%), čak i u seoskim naseljima (5,5% : 5,2%) (*Petovar, Jokić, 2009*). Podaci o obrazovnoj strukturi po starosnim kontingentima iz Popisa 2011. nisu dostupni.

EVROPSKI DOKUMENTI (NOVIJI) O PRAVU NA OBRAZOVANJE, CILJEVIMA U SEKTORU OBRAZOVANJA I OBAVEZAMA JAVNOG SEKTORA (DRŽAVE).

Evropska Komisija se saglasila da implementira 17 osnovnih ciljeva i 169 povezanih ciljeva iz pomenute *Agende za održivi razvoj do 2030. godine*, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila u septembru 2015. godine (*2030 Agenda for Sustainable Development with a set of 17 Sustainable Development Goals*; United Nations General Assembly, 2015). Neki od ciljeva koje je Evropska Unija počela da primenjuje radi ostvarivanja pomenute *Agende* i formiranja odgovarajućih fondova već su pomenuti u uvodnom poglavlju, a definisani su u okviru projekta *Platforma Ciljevi održivog razvoja za sve*, koji u Srbiji, sa nekoliko partnera, realizuje Fondacija Centar za demokratiju.

Od novijih dokumenata Evropske Unije koji se odnose na obuhvat i uslove obrazovanja treba pomenuti **Evropski stub socijalnih prava** (European Pillar of Social Rights)⁶ koji je Evropska Komisija usvojila u novembru 2017. godine. Dokument je usredsređen na unapređenje blagostanja građana EU, a naročito njihovih ekonomskih i radnih prava, kao i uslova za ostvarivanje tih prava. Sadrži 20 ključnih principa koji su razvrstani u tri poglavlja: (1) jednaki izgledi i dostupnost tržištu rada (4 principa); (2) pristojni/fer uslovi rada (6 principa); i (3) socijalna zaštita i uključivanje (10 principa). U Dokumentu se naročito ukazuje na povezanost radnih prava i ekonomske dobrobiti sa skupom socijalnih prava koja su neophodan uslov za ostvarivanje ekonomske dobrobiti pojedinaca, porodica i teritorijalnih zajednica. Od 20 ključnih principa, četiri se odnose na obrazovanje, iz čega se jasno zaključuje koliki značaj se pridaje ovom segmentu: **Princip br. 1:** Svako ima pravo na kvalitetno i inkluzivno

6 <http://ec.europa.eu/commission/european-pillar-of-social-rights>

obrazovanje, obuku i celoživotno učenje s ciljem da održi i poboljša veštine i znanja koja mu omogućavaju da bez ograničenja učestvuje u društvenoj zajednici i uspešno se uklapa u promene i nove zahteve na tržištu rada; **Princip br. 2:** Žene i muškarci su izjednačeni u svim pravima i uslovima za sticanje obrazovanja, zapošljavanja i profesionalnog rada; **Princip br. 3:** Svaki građanin ima pravo na jednaku poziciju (treatment) i izgled (chances) u pogledu zaposlenja, socijalne zaštite, obrazovanja i dostupnosti javnim dobrima i javnim uslugama. U tome posebno težište daje se marginalizovanim društvenim grupama; **Princip br. 11:** Deca imaju pravo na dostupno i kvalitetno rano obrazovanje i brigu, kao i na zaštitu od siromaštva. *Evropski stub socijalnih prava* potvrđuje i reafirmiše principe usvojene u ranijim dokumentima (Evropska socijalna povelja – 1961 / European Social Charter (Basic and Revised); Povelja o osnovnim socijalnim pravima radnika – 1989 / Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers; The Charter of Fundamental Rights of the European Union, Nice European Council on 7 December 2000), sa jasnim i nedvosmislenim stavom da postoji tesna povezanost i uzajamnost ekonomskog i socijalnog napretka, kako na nacionalnom nivou tako i u međunarodnoj zajednici.

U strategiji **Evropa 2020**, navedeni su merljivi ciljevi koji su predloženi državama članicama da ih preuzmu u svojim nacionalnim dokumentima i razvojnim strategijama. Od ciljeva koji se odnose na obrazovanje treba pomenuti: smanjiti broj odustajanja od ranog obrazovanja sa 15% na 10% i povećati udeo stanovništva starosti 30 do 34 godine sa tercijskim obrazovanjem sa 31% na najmanje 40%.

U dokumentu **Evropske mreže protiv siromaštva** (*European Anti-Poverty Network*) – Da li je Evropski semestar 2019 u većoj meri socijalan? (Is the 2019 European Semester More Social? EAPN Assessment of the European Semester 2019, Brisel), u koji dokument su pored izveštaja zemalja članica uključeni i izveštaji Norveške i Srbije, navedene su sledeće ključne poruke: (1) Semestar mora postati instrument za unapređenje života i dobrobiti ne samo u sektoru ekonomskog razvoja (...). *Agenda 2030* (2030 Agenda for Sustainable Development, European Commission with the set of 17 Sustainable Development Goals/SDGs) i *Evropski stub socijalnih prava* (European Pillar of Social Rights/EPSR) treba više da se usmere ka socijalnoj i održivoj strategiji posle 2020. godine i iskorenjivanju siromaštva kao preduslovima pravednog i održivog razvoja; (2) Sve države će dobiti Specifične preporuke u oblasti socijalnog razvoja (Social Country-Specific Recommendation / CSRs) kao prvi prioritet; (3) Zapošljavanje samo po sebi neće smanjiti siromaštvo. Neophodno je primeniti strategiju zasnovanu na aktivnom uključivanju i implementaciji ključnih socijalnih prava: adekvatan minimalni prihod i socijalna zaštita, dostupnost kvalitetnih usluga i radnih mesta sa pristojnim zaradama. Naglašeno je ulaganje u razvoj i uslove života i odrastanja dece; (4) Pouzdana i reliabilna provera ostvarivanja postavljenih ciljeva moguća je samo na nacionalnom nivou i zbog toga je neophodno uspostaviti efikasan sistem monitoringa i javnog izveštavanja; (5) Od posebne važnosti je uključivanje organizacija civilnog društva i drugih zainteresovanih aktera, kako u programe učenja i prenošenja znanja i iskustva, tako i u jačanje kapaciteta udruženja građana i građanskih inicijativa.

STRATEŠKI DOKUMENTI O RAZVOJU OBRAZOVANJA U SRBIJI

Pored ustavnih odredbi, navedenih u poglavlju 2, u nekoliko sektorskih zakona postulirano je pravo svakog građanina na besplatno osnovno obrazovanje. U **Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja** (Službeni glasnik RS, br.88/2017, 27/2018 – i drugi zakoni i 10/2019. od 15.02.2019. godine), u Članu 3 se kaže: “Svako lice ima pravo na obrazovanje i vaspitanje. Državljeni Republike Srbije su jednaki u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje. Lice sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ima pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njegove obrazovne i vaspitne potrebe u sistemu obrazovanja i vaspitanja. (...) Pravo na besplatno obrazovanje obezbeđuje se u ustanovama čiji je osnivač Republika Srbija, autonomna pokrajina ili jedinica lokalne samouprave za: vaspitanje i obrazovanje u godini pred polazak u školu, osnovno obrazovanje i vaspitanje učenika i odraslih, i srednje obrazovanje redovnih i vanrednih učenika”. Prema odredbama **Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja**, troškovi se finansiraju iz republičkog budžeta izuzev nekoliko stavki, od kojih je za dostupnost obrazovanja od posebne važnosti naknada troškova prevoza za učenike koji pohađaju školu u naselju u kome nemaju mesto stalnog stanovanja. Ove troškove obezbeđuju jedinice lokalne samouprave (opštine): Član 189 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja kaže: U budžetu jedinica lokalne samouprave obezbeđuju se sredstva za: (...); 5) prevoz: dece i njihovih pratilaca radi pohađanja pripremnog predškolskog programa na udaljenosti većoj od dva kilometra, i učenika osnovne škole na udaljenosti većoj od četiri kilometra od sedišta škole”.⁷

Od strateških dokumenata u oblasti obrazovanja treba pomenuti **Strategiju razvoja obrazovanja do 2020. godine** (Službeni glasnik RS, 107/2020).

Od drugih nacionalnih dokumenata relevantnih za temu dostupnosti obrazovanja u Srbiji od značaja je i **Prostorni plan Republike Srbije** donet za vremenske periode 1996–2010 (Službeni glasnik RS, 13/1996); 2010–2020 (Službeni glasnik RS, 88/2010); i 2021–2035 (u fazi Nacrta). U sva tri prostorna plana obrađen je sektor *Organizacija javnih službi u sistemu naselja*, sa preporukama i merama za unapređenje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja. U Prostornom planu iz 1996. godine jedan od strateških ciljeva organizacije javnih službi odnosio se na poboljšanje polaznih pozicija za socijalno napredovanje dece i omladine iz seoskih naselja i nerazvijenih područja, koji je operacionalizovan kroz različite modalitete unapređenja kvaliteta obrazovanja i prostorne dostupnosti škola. U prvom Prostornom planu iz 1996. godine su unete propozicije o: ujednačavanju kvaliteta obrazovanja i poboljšanju dostupnosti škola u manje razvijenim i udaljenim naseljima, uvođenju specijalizovanog đачkog prevoza (“Obaveza organizovanog javnog prevoza (školski autobus ili javni prevoz) za distance preko 1.500m. za učenike I do IV razreda osnovne škole i 2.500 m za učenike V do VIII razreda osnovne škole”), subvencioniranom javnom prevozu za pojedine društvene grupe, jačanju kapaciteta učeničkih i studentskih domova, pansiona, stacionara, učeničkih kuhinja (“Obuhvat

⁷ Pored ovog, od značaja su i sledeći zakoni: Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju (Službeni glasnik RS, 55/2013; 101/2017; 10/2019; i 27/2018), Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju (Službeni glasnik RS, 55/2013; 101/2017; 27/2018; i 6/2020); Zakon o visokom obrazovanju (Službeni glasnik RS, 88/2017; 73/2018; 27/2018; 67/2019; i 6/2020); Zakon o učeničkom i studentskom standardu (Službeni glasnik RS, 18/2010; 55/2013; 28/2018; 10/2019).

dece i studenata koji se školuju van mesta stanovanja roditelja je najmanje 50%. Lokacija domova je u blizini škole ili fakulteta, pored ili u blizini đачkih odnosno studentskih restorana, pored zelenih površina i sportskih terena”), korišćenje mobilnih usluga kao što su putujući vaspitač, pokretne biblioteke (bibliobus). (str. 388–390).

ANALIZA I KOMENTAR RASPOLOŽIVIH PODATAKA O DOSTUPNOSTI OBRAZOVANJA U SRBIJI

Dostupnost obrazovanja ima nekoliko dimenzija.

Prva dimenzija je dostupnost **kvalitetnog obrazovanja**. Kvalitet obrazovanja se može meriti različitim indikatorima, od sadržaja obrazovnih i nastavnih programa, kompetencija, kvalifikacija i pedagoških sposobnosti nastavnika, raspoloživosti i kvaliteta različitih tehničkih i drugih pomagala za izvođenje nastavnog programa, itd, do **građevinskog kvaliteta i komunalno-sanitar-no-higijenske opremljenosti pojedinačnih objekata** (škola i fakulteta) u kojima se realizuju obrazovne aktivnosti. U **ovom izveštaju dimenzija dostupnosti kvalitetnog obrazovanja biće analizirana samo iz aspekta kvaliteta i opremljenosti objekata osnovnih škola**.

Druga dimenzija je **prostorna dostupnost**, odnosno udaljenost mesta stanovanja učenika od lokacije škole i način dolaska do škole i povratka kući (peške, biciklom, javnim prevozom, međugradskim prevozom, izvan dnevne distance). Koliko vremena i novca je potrebno učeniku da stigne do škole?

Treća dimenzija je obuhvat starosnog kontingenta odnosno **procenat mladih upisanih** u osnovne i srednje škole i fakultete, kao i tema ranog napuštanja školovanja, odnosno nezavršavanja upisanog stepena obrazovanja.

Četvrta dimenzija su **troškovi školovanja** i ekonomske mogućnosti porodice da finansira školovanje svoje dece odnosno da učestvuje u dodatnim troškovima tokom školovanja (kupovina udbenika i knjiga, razne takse, troškovi ekskurzije, troškovi prevoza, ishrana i dr.).

GRAĐEVINSKI BONITET I KOMUNALNO-SANITARNO HIGIJENSKI USLOVI I KARAKTERISTIKE OBJEKATA.

I pored toga što je to samo jedan kamen u mozaiku teme kvalitetno obrazovanje, postojanje ogromnih (civilizacijskih) razlika u građevinskom kvalitetu i opremljenosti objekata osnovnih škola u Srbiji, nedvosmisleno ukazuju da u obaveznom/osnovnom obrazovanju postoje nedopustive nejednakosti u uslovima obrazovanja za decu iz različitih tipova naselja (gradska, prigradska, seoska). Te razlike su dugotrajan decenijski problem koji će, izgleda, biti rešen tek kada se ugase seoska naselja u kojima i danas rade škole sa lokalnim ložištima u učionicama, sa zdravstveno rizičnom vodom ili bez tekuće vode u zgradi,

bez klozeta u zgradi, neretko sa poljskim klozetima i improvizovanim i rizičnim septičkim jamama. Podaci o građevinskom bonitetu objekata osnovnih škola i higijensko-sanitarnim uslovima sistematski se ne prikupljaju, ili bar nisu dostupni javnom uvidu. Sudeći po raspoloživim podacima Republičkog zavoda za statistiku, napušten je program periodičnih desetogodišnjih snimanja objekata osnovnih škola (poslednji snimak urađen je 2006. godine). Ovaj program omogućavao je sistematski uvid u kvalitet i opremljenost osnovnih i srednjih škola u Srbiji. Umesto toga, danas se o toj temi možemo obaveštavati samo iz nepotpunih istraživanja (na nereprezentativnim uzorcima i bez uvida u stanje u svim školama) ili putem vesti objavljenih na mreži, koje daju pojedinačne i parcijalne uvide.

Jedno od takvih istraživanja dostupno je na sajtu Instituta za javno zdravlje (*Izveštaj o faktorima rizika po zdravlje dece u školskoj sredini za 2018. godinu*, Institut za javno zdravlje "Dr Milan Jovanović Batut", Beograd, 2019). U samom Izveštaju se navodi da je obuhvat ispitanih škola nepotpun, da se procenat objekata u kojima je obavljen nadzor kreće od manje od 10% u Braničevskom okrugu do preko 100% u Južnobanatskom okrugu (?). (Izveštaj, str 13). U Izveštaju se, između ostalog, ovako ocenjuje kvalitet pijaće vode u jednom broju osnovnih škola i daju ocene o građevinskom bonitetu objekata (nije navedeno, tako da ne znamo o kom broju škola je reč):

– U osnovnim školama u seoskim i rubnim gradskim područjima najznačajniji problemi odnose se upravo na vodosnabdevanje. Lokalni vodni objekti koje škole koriste su uglavnom stari, zapušteni; ne ispunjavaju propisane tehničke i sanitarno-higijenske uslove; ne postoje ili nisu održavane zone sanitarne zaštite; u blizini izvora ima zagađenja; i pored Zakona o komunalnim delatnostima, vlasnik objekta je često nepoznat pa nema odgovornosti za održavanje objekta; voda se retko kontroliše na zdravstvenu ispravnost; kada se analize urade, visok je procenat nespravnih uzoraka vode (mikrobiloški, fizičko-hemijski ili udruženo, u zavisnosti od regiona) i ne obavlja se prečišćavanje i dezinfekcija vode. (str. 14-15)

– Seoske škole uglavnom dele iste probleme: zgrade su stare, u učionicama su neodgovarajuće podne obloge; teško se održava čistoća, školski nameštaj je neodgovarajući, osvetljenje je neadekvatno i stolarija dotrajala (str 18).

U zaključcima i predlogu mera koje čitamo u ovom Izveštaju se, između ostalog, nalazi i sledeće:

- (1) U pojedinim okruzima su ugašene higijensko-epidemiološke službe, pa izostaju ili su umanjene aktivnosti koje su bile u njihovoj nadležnosti;
- (5) Snabdevanje **vodom za piće u polovini objekata pregledanih u 2018.** je nesigurno, putem lokalnih vodovoda i lokalnih izvora vodosnabdevanja;
- (6) Tečne i čvrste otpadne materije se često odlažu na nezadovoljavajući način. Sanitarni uređaji nisu obezbeđeni u svim objektima;
- (8) Učionice takođe nisu uvek ocenjene kao higijenske;

- (9) Školsku kuhinju nemaju svi objekti; ponekad kuhinja postoji, ali ne radi ili je u nezadovoljavajućem stanju;
- (11) Od pregledanih objekata u 2018. godini, 20% je ocenjeno da nije u zadovoljavajućem stanju.

Ne postoji sistematski uvid u građevinski bonitet objekata osnovnog (obaveznog) i srednjeg obrazovanja, kao ni visokoškolskih ustanova, niti u sanitarno-higijenske uslove boravka učenika u školi tokom trajanja nastave (od nekoliko do osam i/ili više sati tokom radnog dana). Dakle, nisu u pitanju samo uslovi obrazovanja nego i rizici po zdravstvenu dobrobit jednog broja učenika osnovnih škola u Srbiji (ne znamo koji je to broj). U izveštaju Visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava (*Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the role of public services as an essential component of good governance in the promotion and protection of human rights*, United Nations, General Assembly, 23 December 2013) jasno se naglašava da je obezbeđenje javnih dobara i dostupnosti službi u oblasti prava na obrazovanje, zdravlje (uključujući dostupnost zdravoj pijaćoj vodi i odgovarajućoj komunalnoj infrastrukturi), socijalnu zaštitu, stanovanje, učešće u kulturnim aktivnostima i korišćenje dobrobiti od naučnog progressa i njegove primene jedan od bazičnih zadataka javnih usluga u oblasti socijalnih prava (str. 5–9).

Pored već pomenutog i izuzetno važnog projekta “Škole za demokratiju”, sredstvima drugih međunarodnih organizacija i vlada, kao i resornog Ministarstva, obnovljen je i opremljen još jedan broj osnovnih škola posle 2000. godine.⁸ Da je problem daleko od konačnog rešenja pokazuje tekst iz 2013. godine, pod naslovom “*Penali svetske banke zbog školskih klozeta*” (01. novembar 2013)⁹ iz koga saznajemo sledeće: “Poljski klozeti, bez vode i sa čučavcima, i dalje će biti realnost mnogih škola u Srbiji samo zato što Ministarstvo prosvete nije na vreme uradilo administrativne poslove. Deo kredita Svetske banke, namenjen za popravku ili gradnju mokrih čvorova u 823 škole, od dva miliona evra, moraćemo da vratimo. Usput ćemo, kako pravila nalažu, platiti i penale”. I dalje: “Posao sa toaletima trebao je da bude završen pre dva meseca, pred početak školske godine (...) Ministarstvo prosvete je prošle godine analiziralo stanje na terenu i utvrđeno je da 823 škole uopšte nemaju toalet ili je potrebna popravka. Čak 340 su velike, matične škole, a ostalo isturena, uglavnom seoska odeljenja. (...) Sve ove škole su poslale zahteve, čak i predračun troškova, ali su onda zakazali ljudi čiji je posao bio da se bave dokumentacijom, pravdaju kreditna sredstva, organizuju tendere, izvođenje radova. (...) Ova sredstva su deo kredita Svetske banke za razvojne projekte iz 2009. godine, od kojih je Ministarstvo prosvete dobilo 12 miliona evra. (...) Veći deo sredstava utrošen je na vreme – za uvođenje inkluzije u škole, za podsticanje Roma za uključivanje u obrazovanje, za pojedinačne grantove po opštinama...”

8 U tekstu pod naslovom „Hiljadu škola još nema WC“ (Blic, 01/18/2009, str. 10) čitamo da „više od 1.000 škola u Srbiji još uvek nema toalet za đake“. Uprkos brojnim naporima Narodne kancelarije Republike Srbije i lokalne samouprave da pomognu da se stanje poboljša, broj škola bez mokrog i sanitarnog čvora nije se drastično smanjio. Sudeći po podacima Narodne kancelarije, 2007. godine je više od polovine (55 odsto), odnosno 1.100 školskih objekata u zemlji bilo bez mokrog i sanitarnog čvora. „Oko 25.000 učenika u Srbiji je koristilo poljske toalete i nastavu pohađalo u objektima koji ne zadovoljavaju elementarne higijenske uslove“ saznali smo od Sonje Stojanović iz Odseka za projekte Narodne kancelarije predsednika Republike. Zato su u kancelariji pokrenuli projekat „Domaći zadatak za sve nas“, u martu 2007. godine, sa ciljem da pomognu školama i njihovim područnim odeljenjima u Srbiji u izgradnji toaleta. Od tada do danas, u 77 osnovnih škola u 47 opština širom Srbije napravljeni su sanitarni i mokri čvorovi. Donatorskim sredstvima koje je prikupila Narodna kancelarija predsednika Republike izgrađeni su i opremljeni toaleti u 25 područnih škola, a uz pomoć NIP-a u još 52 školska objekta, među kojima su i matične škole i gimnazija u Čupriji. Što se samog Beograda tiče, tu je situacija manje alarmantna jer od 280 škola ili 500 objekata, u većini postoje odgovarajući higijenski uslovi. Nešto kritičnija su prigradska naselja, poput škola u Lazarevcu i Obrenovcu, koje nemaju infrastrukturnu mrežu i imaju samo poljski WC. Ali, one su, kako tvrdi sekretar za obrazovanje Vladimir Todić, područne škole, pa ne čudi što uslovi nisu odgovarajući. Zato neće biti teško postići da u Beogradu i okolini 95 odsto školskih klozeta bude u funkciji do kraja 2009. godine, kako su planirali u Gradskom sekretarijatu. Još nije poznato koliko će novca iz Gradskog budžeta biti izdvojeno za to“.

9 www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno/290.html:461634-Penali-od-Svetske-banke-zbog-skolskih-klozeta

Resorni ministar je 14. oktobra 2019 izjavio "da je 95% toaleta u školama širom Srbije "dovedeno u red".¹⁰ Pouzdanost ove izjave, međutim, kako se iz navedenih i raspoloživih izvora, istraživanja, saopštenja može proceniti, ne može biti proverena u dostupnim statističkim izvorima.

Ne treba, naravno, podsećati da su u Srbiji već decenijama na snazi normativi i standardi za projektovanje školskih objekata. Poslednja verzija normativa je iz 1990. godine i ne treba sumnjati da su postavljeni vrlo visoki standardi u projektovanju i građenju školskih objekata. Jedini problem je što normativi ne obavezuju na rekonstrukciju zatečenog školskog fonda, niti se pak odnose na obavezu održavanja kvaliteta izgrađenog fonda.

U okviru dimenzije o dostupnosti kvalitetnog obrazovanja, treba pomenuti i rad osnovnih (i srednjih) škola u smenama. Rad u dve, a u nekim gradskim školama i u tri smene, čest je način organizovanja nastave u velikom broju osnovnih škola u gradskim naseljima, ali i u rubnim zonama gradova, sa intenzivnom stambenom izgradnjom. Ova tema se potiskuje i ne pominje u izveštajima o uslovima osnovnog obrazovanja u Republici, ali ni u odgovarajućim strategijama.

Podaci o radu škola u smenama gotovo uopšte se ne prate, što bi bilo nužno budući da je usklađivanje radnog vremena osnovne škole i (zaposlenih) roditelja jedan od uslova za bezbedno odraštanje i zaštitu dece.¹¹

Takođe, ne postoje ni podaci o broju dece obuhvaćene celodnevnom nastavom ili produženim boravkom. U *Strategiji razvoja obrazovanja u Republici Srbiji do 2020. godine* rad škola u jednoj smeni se pominje kao element kvaliteta obrazovnog procesa ("(6) *Uvođenje jednosmenskog rada u školama (kad god uslovi to dozvoljavaju ...)*" (str. 43)¹² Jedan od strateških ciljeva u osnovom/obaveznom obrazovanju u Srbiji morao bi da bude širenje celodnevne nastave i produženog boravka za zainteresovanu decu, sa odgovarajućim formama finansijske participacije roditelja.

U poslednjoj deceniji u Srbiji su realizovani ili su u toku realizacije nekoliko projekata u cilju unapređenja obrazovanja koji se finansiraju iz IPA fondova. "Obrazovanje za sve" 2010–2012. godine (obuka za uvođenje pedagoških asistenata); "Razvoj predškolskog vaspitanja u Srbiji – IMPRES", 2010-2014. godine (proširenje mreže predškolskih ustanova u Srbiji u 15 opština); "Kvalitetno obrazovanje za sve", 2019–2022. godina.

10 www.rs.n1info.com/vesti/a534395/Sarcevic-Toaleti-u-skolama-dovedeni-u-red

11 Samo u nekoliko evropskih država javne škole rade u dve smene (Portugal, Grčka, Turska), a postoje brojni programi sa ciljem smanjenja dvosmene nastave (Attica School PPP, na primer) koje mahom finansijski podupire Evropska investiciona banka. Prema nalazima studije Double-shift schooling, Marka Braya (UNESCO, 2008), ovaj način školovanja karakterističan je za siromašne zemlje (poor countries), ali i neke ekonomski prosperitetne države, kao što je Brazil, na primer. Zajedničko ovim zemljama je visok natalitet i skorije uvođenje obaveznog osnovnog obrazovanja.

12 U *Strategiji razvoja predškolskog i osnovnog obrazovanja u Srbiji 2005 do 2010. godine*, teme radnog vremena i režima rada osnovnih škola u smenama, kao i širenje celodnevne nastave i produženog boravka u kontekstu usklađivanja radnog vremena roditelja i škole se ne pominju, već se celodnevna nastava i produženi boravak pominju sporadično i u drugom kontekstu. Razvijanje vaspitne funkcije škole se konkretizuje kao "Podsticanje i koordiniranje razvoja socijalne funkcije škole", i kao jedna od mogućih mera navodi se "efikasno organizovanje produženog boravka učenika i/ili celodnevne nastave za učenike prvog ciklusa...". U okviru Aktivnosti koja se odnosi na "Stvaranje škole kao prijatnog mesta, ambijenta za učenje i razvoj dece", kao konkretna aktivnost navodi se "Iniciranje određivanja optimalnih standarda za otvaranje novih odeljenja u osnovnoj školi (redovnih odeljenja, kombinovanih odeljenja, celodnevne nastave i produženog boravka)". (*Strategija razvoja predškolskog i osnovnog obrazovanja u Srbiji od 2005. do 2010. godine*. Sektor za predškolsko vaspitanje i obrazovanje. Beograd, maj 2005).

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine nastoji na “harmonizaciji sistema obrazovanja u Republici Srbiji sa evropskim prostorom obrazovanja” (str.2). Strateška opredeljenja koja je trebalo ispuniti do 2020. godine, između ostalog postulirala su sledeće: (1) Obuhvat dece od 6 meseci do tri godine obuhvatiće 30% tog uzrasta, za svu decu od 4 do 5,5 godina obezbeđeno je besplatno korišćenje skraćenih (poludnevih) vaspitno-obrazovnih programa u toku jedne školske godine, a za decu 5,5 do 6,5 godina ostvaren je potpuni obuhvat kroz celodnevne i poludnevne oblike pripremnog predškolskog programa; (2). Sva deca zakonom predviđenog školskog uzrasta (minimalno 98% generacije) (...) obuhvaćena su kvalitetnim osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem iz kojeg osipanje nije veće od 5% (osnovnu školu završava 93% generacije¹³); (3) Minimalno 95% onih koji su završili osnovnu školu (88% generacije) upisuje neku od srednjih škola. (...) (4) Četvorogodišnje srednje stručne škole završava minimalno 95% upisanih (37% generacije), isto toliko i gimnazije (37 generacije). (5) (...) Ukupno upisuje ustanove visokog obrazovanja najmanje 50%, a najverovatnije 66% generacije. (str. 9)

PROSTORNA DOSTUPNOST (SAOBRAĆAJNA POVEZANOST) ŠKOLA

Druga dimenzija, indirektno povezana sa prvom, jeste **prostorna dostupnost**, odnosno mogućnost da učenik/student dođe do škole/fakulteta, da se škola nalazi na razumnoj fizičkoj/prostornoj udaljenosti, odnosno da postoji komplementarna ustanova (učenički i studentski dom) u kome će učenik stanovati dok traje nastava, ako nema drugi, ekonomski i socijalno održiv način stanovanja.

U Srbiji se još uvek mogu čuti (i videti) reportaže o učenicima osnovnih škola koja dnevno pešače više od deset kilometara do škole ili čiji dolazak u školu zavisi od mogućnosti roditelja, komšija ili dobronamernog učitelja da ih kolima preveze do škole i vrati kući posle nastave. Problem prostorne dostupnosti obaveznog obrazovanja, naročito osnovnih škola čiji su učenici premladi za domski smeštaj, prisutan je u svim područjima sa niskim gustinama naseljenosti, malim ruralnim naseljima i sa malim brojem učenika. Da bi se takvi problemi rešili, organizuju se tzv. mobilne nastavne forme – mobilne učionice, mobilni timovi učitelja i nastavnika i sl, koji dolaze u takva naselja, prema utvrđenom rasporedu i organizuju/dopunjavaju nastavu u lokalnoj školi. U Srbiji se slabo koriste sredstva za unapređenje kvaliteta nastave u područnim (mahom četvororazrednim) osnovnim školama, kao što su pokretne učionice/autobusi, mobilni nastavnički timovi, pokretne biblioteke/bibliobusi i sl. kojima se bitno mogu poboljšati uslovi i kvalitet obaveznog obrazovanja u malim područnim školama u rubnim zonama gradova i seoskim naseljima. Treba imati na umu da je rad četvororazrednih škola, s jedne strane skup, a sa druge, često izrazito podstandardan. Budući da je osnovni problem u organizovanju rada ovih škola mali broj učenika, rešenje se može tražiti: a) u uvođenju specijalizovanog đачkog prevoza do škole u susednom naselju, ili

13 ”... ne samo na nacionalnom nivou već i za kategorije dece iz osetljivih grupa (seoska, romska, siromašna deca, i deca sa invaliditetom i smetnjama u razvoju” (str. 29 Startegije)

u b) poboljšanju kvaliteta nastave primenom mobilnih nastavničkih timova, mobilnih učionica. Rešenje pod b) je funkcionalnije za lokalnu zajednicu, jer se zadržava škola kao važna socijalna i kulturna ustanova, ali je to rešenje i sporno zbog visokih troškova.

Aktiviranje prostora osnovnih škola omogućavanjem da se škola koristi i za druge vrste kompatibilnih aktivnosti od interesa za unapređenje socijalnog i kulturnog života u naselju jedan je od načina da se prikupe finansijska sredstva za uređenje i poboljšanje prostora škole i njegovo odgovarajuće funkcionisanje.

To je naročito značajno za manja naselja i područja sa manjim brojem stanovnika, kao i za područja sa deficitom prostora/objekata za organizovanje drugih usluga (predškolska zaštita dece, dnevni boravak za stare, aktivnosti organizacija civilnog društva, prostori za okupljanje omladine, prostori za gostovanje i kulturne aktivnosti i sl.).

Povećanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja u starijim razredima (5–8) osnovne škole moguće je ostvariti i otvaranjem internata u okviru osnovnih škola u opštinskim centrima, za decu iz udaljenijih naselja koja ne žive na prihvatljivoj dnevnoj distanci od matične osnovne škole, i sl. Važeći zakon u članu 27 kaže da “škola može da obezbeđuje smeštaj i ishranu učenika (škola sa domom)”, ali je ta odredba isključivo fakultativna. Opredeljenje za neku od ponuđenih varijanti (ili na neku treću) zavisi od stava vladajućih elita prema statusu područja koja se demografski prazne i postaju “demografske pustinje”.

Problem prostorne (saobraćajne) dostupnosti ustanova obrazovanja naglašen je i u *Posebnom izveštaju Zaštitnika građana Inkluzivno obrazovanje – Usluge dodatne podrške deci i učenicima u obrazovanju* (Beograd, oktobar, 2018). Zaštitnik građana podseća da je novi Zakon o obrazovanju iz 2009. godine doneo u Republici Srbiji „korenitu promenu“ jer je obavezao da „pravo na obrazovanje pripada svakom detetu“, odnosno da se u novom zakonu „ne postavljaju medicinski, zdravstveni, psihološki ili drugi uslovi obrazovanja“. (str.3). U Izveštaju stoji: „Deci koja žive u udaljenim krajevima nisu obezbeđene usluge podrške u punoj meri, koje bi obezbedile puno uključivanje dece u nastavne, van nastavne i aktivnosti u zajednici i vršnjačkoj grupi. U najvećem broju slučajeva, jedini oblik podrške je finansijska naknada troškova prevoza koja često nije dovoljna da obezbedi adekvatan prevoz dece do i od škole na način koji će omogućiti njihovo puno uključivanje u zajednicu. Naknade često ne uvažavaju realne troškove prevoza dece, već se određuju u visini cene javnog prevoza čak i tamo gde javni prevoz nije organizovan. Deci nisu na raspolaganju usluge koje omogućavaju njihovo puno uključivanje u zajednicu uz odgovarajuće organizovan prevoz koji uvažava vremenske i druge potrebe ove dece“. (str.8).

Treća dimenzija je obuhvat generacijskog kontingenta odnosno **procenat mladih upisanih** u osnovne i srednje škole i fakultete, kao i temu ranog napuštanja školovanja, odnosno nezavršavanja upisanog stepena obrazovanja.

Predškolsko obrazovanje.

Obezbeđivanje dostupnog i kvalitetnog predškolskog vaspitanja i obrazovanja za svu decu, a posebno za decu iz osetljivih društvenih grupa je jedan od prioriteta u dokumentu *“Okvir za kvalitetno predškolsko vaspitanje i obrazovanje”* (*Proposals for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and care Report* – Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission. https://ec.europa.eu/assets/eac/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf), koji je pripremila radna grupa Odeljenja za obrazovanje Evropske komisije, a Komisija ga je usvojila u novembru 2017. godine (Council Recommendation on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems). Dokument je 2019. godine ažuriran u skladu sa Evropskim stubom socijalnih prava, u kome se u principu br. 11 kaže da deca imaju pravo na dostupno i kvalitetno rano obrazovanje i brigu, kao i na zaštitu od siromaštva.

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje integralni je deo sistema obrazovanja u Srbiji. Tokom poslednjih nekoliko godina realizovani su projekti zahvaljujući finansijskoj podršci Evropske Unije (projekat „Obrazovanje za sve“, 2012–2014 iz IPA fonda; projekat “Razvoj predškolskog vaspitanja u Srbiji – IMPRES”, 2010–2014; u toku je realizacija projekta “Kvalitetno obrazovanje za sve” – Quality Education for All, Serbia”, 2019 – 2022).

U *Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020.* godine, kao glavni izazov naveden je nedovoljan obuhvat dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem, odnosno nedovoljni kapaciteti/nerazvijena mreža, potom nizak nivo diverzifikovanosti programa i usluga predškolskog vaspitanja i obrazovanja, kao i nizak obuhvat dece iz marginalizovanih grupa (deca na selu, deca iz siromašnih porodica, deca iz romske etničke grupe, deca sa invaliditetom i smetnjama u razvoju). Kao podrška ovom cilju donet je 2013. godine *Pravilnik o vrstama, načinu ostvarivanja i finansiranja posebnih, specijalizovanih programa i drugih oblika rada i usluga koje ostvaruje predškolska ustanova* (Službeni glasnik RS, br. 26/2013), u kome se kao posebni programi navode “Putujući vrtić”, “Putujući vaspitač”, “Porodične jase” i “Porodični vrtić”. Nismo mogli da nađemo podatke o obimu ostvarenja ovih posebnih programa.

Sistem predškolskog vaspitanja i obrazovanja u Srbiji (podaci su za 2018/2019 godinu) čine 162 ustanove sa 2.842 objekta u javnom vlasništvu (osnivač je lokalna samouprava) i 283 privatne ustanove sa 378 objekata.

U Srbiji je u poslednjih desetak godina značajno povećan broj dece upisane u predškolske ustanove, a taj rast je većim delom ostvaren povećanjem upisa u privatne ustanove i to, po pravilu, u većim gradovima u kojima su privatni

vrtići uključeni u sistem subvencija (Beograd, Novi Sad, Niš, Kragujevac). U periodu 2015 – 2018. godina, u Beogradu je, na primer, broj dece upisane u privatne ustanove povećan za preko 10.000.

Tabela 1: Povećanje upisa dece u predškolske ustanove u periodu 2015-2018.

REGION	UPIS DECE U PREDŠKOLSKKE USTANOVE
Region Beograd	državne ustanove – smanjenje za oko 3% (sa 58.033 na 56.264)
	privatne ustanove – porast za oko 216% (sa 4.911 na 15.545)
Region Vojvodina	državne ustanove – porast za oko 3% (sa 55.238 na 56.995, tj. za 1.757 dece)
	privatne ustanove – porast za 80% (sa 1.815 na 3.251 tj. za 1.436 dece)
Region Šumadije i Zapadne Srbije	državne ustanove – porast za 5% (sa 46.722 na 48.770, tj. za 2.050 dece)
	privatne ustanove – 15 puta veći broj (sa 164 na 2.567 tj. za 2.403 dece)
Region Južne i Istočne Srbije	državne ustanove – porast za 7% (sa 32.720 na 34.779, tj. 2.059 dece)
	privatne ustanove – porast za 107% (sa 189 na 396 tj. za 207 dece)

Autor tabele: Vesna Jokić, Studija Javne službe i socijalni razvoj.
Prostorni plan Republike Srbije 2021–2035.
Beograd, IAUS, 2020. Radna verzija.

U periodu od 2011. do 2018. godine, broj dece upisane u predškolske ustanove u Srbiji povećao se sa 46,3% na 55,9% kontingenta. Evidentne su velike regionalne razlike. Najveći obuhvat, znatno iznad republičkog proseka, jeste u Regionu Beograd (65,9%), a znatno je niži u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije (49,9%) i Regionu Južne i Istočne Srbije (47,1%). U sedam opština procenat dece upisane u predškolsku ustanovu je ispod 30% kontingenta – Novi Pazar, Tutin, Žitorađa, Merošina, Doljevac, Gadžin Han i Preševo.

Raspoloživi **kapaciteti predškolskih ustanova ne zadovoljavaju potrebe.** To se može pokazati indikatorom o broju “upisane dece preko kapaciteta” i “broju dece koja nisu primljena zbog popunjenosti kapaciteta” (izvor DevInfo baza). U periodu 2011–2018. godina, procenat dece upisane preko kapaciteta u odnosu na broj upisane dece povećao se sa 2,1% na 5,6% (u gradskim naseljima sa 2,4% na 6,2%, a u ostalim naseljima sa 1,2% na 3,2%). U istom periodu, broj dece koja nisu primljena zbog popunjenosti kapaciteta povećan je sa 2,7% na 3,1% (u gradskim naseljima sa 3,1% na 3,5%, a u ostalim sa 1,2% na 1,3%). I pored toga što je smanjen ukupan broj dece predškolskog uzrasta, kapaciteti predškolskih ustanova su još uvek nedovoljni u odnosu na potrebe roditelja. To je najizraženije u regionima Šumadije i Zapadne Srbije i Južne i Istočne Srbije. U Regionu Južne i Istočne Srbije, broj dece upisane preko kapaciteta povećan je sa 2,3% na 7,8%, a broj dece koja nisu primljena zbog popunjenosti ustanove povećan je sa 2,7% na 9,8% (sa 821 na 3.438 dece). Istovremeno, u posmatranom periodu u ovom regionu broj dece uzrasta do sedam godina smanjen je za oko 5%, a broj ustanova predškolskog vaspitanja i obrazovanja povećan je za svega 2% (najmanje u celoj Srbiji). Treba imati u vidu da je Re-

gion Južne i Istočne Srbije područje sa visokim stopama rizika od siromaštva (33% u 2014. godini – *Mapa siromaštva u Srbiji*, 2018), te da su i socijalni i ekonomski razlozi (besplatan ili subvencionisan boravak, obezbeđenje redovne ishrane tokom boravka u ustanovi, zagrevane prostorije i dr.) važan motiv za roditelje kada nastoje da upišu svoju decu u obdanište.¹⁴ *Pravilnik o bližim uslovima za utvrđivanje prioriteta za upis dece u predškolsku ustanovu* (Službeni glasnik RS, 44/2011) olakšao je upis dece iz društveno osetljivih grupa.¹⁵

U *Godišnjem izveštaju (za 2018) o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, pored navođenja pozitivnih trendova i ostvarenih rezultata, ukazuje se na dve negativne pojave: (1) Postoje značajne razlike između opština u pogledu obuhvata dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem. Razvijenije (čitaj: bogatije) opštine češće imaju veću stopu upisa od manje bogatih i naročito siromašnih opština; i (2) Deca iz romskih naselja (enklava) su u najvećoj meri isključena iz sistema predškolskih ustanova. (str. 33) Očekuje se da će povećanje obuhvata dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem i veća pravednost tog obuhvata biti podstaknuta projektom “Inkluzivno predškolsko vaspitanje i obrazovanje u Srbiji”, započetog 2018. godine, a rok završetka je decembar 2022. godine. Projekat realizuje Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, a finansira se sredstvima zajma Međunarodne banke za obnovu i razvoj (<http://www.mpn.gov.rs/o-projektu/>). Cilj Projekta je unapređenje dostupnosti, kvaliteta i pravednosti predškolskog vaspitanja i obrazovanja za svako dete od rođenja do 6,5 godina, a naročito za decu iz socijalno i ekonomski ugroženih društvenih grupa.

Treba skrenuti pažnju na stavove iz posebnog izveštaja Zaštitnika građana *Inkluzivno obrazovanje, Usluge dodatne podrške deci i učenicima u obrazovanju*, iz 2018. godine. U Izveštaju se, između ostalog sugerije da je “potrebno da Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i jedinice lokalne samouprave u većoj meri prate primenu mera i upis dece iz osetljivih društvenih grupa u ustanove predškolskog vaspitanja i obrazovanja” (str. 14) Pored toga ukazuje se da je članom 189 Zakona o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja “da jedinica lokalne samouprave obezbeđuje sredstva za predškolsko vaspitanje i obrazovanja u iznosu **do 80 posto**, umesto, kako je ranijim propisima bilo predviđeno – **od 80 posto**, predškolsko vaspitanje i obrazovanje je u najvećoj meri postalo zavisno od ekonomske snage porodice, čime je snižen dostignuti standard u ostvarivanju prava dece na obrazovanje i vaspitanje”. (str. 22). Ovo me treba dodati i potpunu zavisnost od ekonomske snage lokalne samouprave koja obezbeđuje subvencije za boravak dece u predškolskim ustanovama, o čemu je već dat komentar.

14 U periodu 2011–2018. godine, u 22 opštine povećano je učešće dece čiji boravak u obdaništu roditelji ne plaćaju (u Bosilegradu sa 6,1% na 72,6%, Žitorađa sa 9,4% na 67,7%, Babušnici sa 21,4% na 71,4%, u Petrovcu na Mlavi sa 2,8% na 50,8%, u Pirotu sa 5,5% na 49,4%, Velikom Gradištu sa 9,4% na 45,6%, itd.). I u drugim regionima zabeležen je rast broja opština u kojima je povećan broj dece koja ne plaćaju boravak u vrtiću – u Vojvodini 22 opštine, u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije 12 opština i u Beogradskom regionu 7 opština.

15 (1) Deca žrtve nasilja u porodici; (2) Deca iz porodica koje koriste neki oblik socijalne zaštite i deca bez roditeljskog staranja; (3) Deca sa-mohranih roditelja; (4) Deca iz socijalno nestimulativnih sredina; (5) Deca sa smetnjama u psihofizičkom razvoju; (6) Deca teško obolelih roditelja; (7) Deca čiji su roditelji ratni vojni invalidi ili imaju status raseljenog ili prognanog lica; (8) deca predložena od strane Centra za socijalni rad; (9) Deca iz sredina u kojima je usled porodičnih i drugih životnih okolnosti ugroženo zdravlje, bezbednost i razvoj.

Osnovno (obavezno) obrazovanje

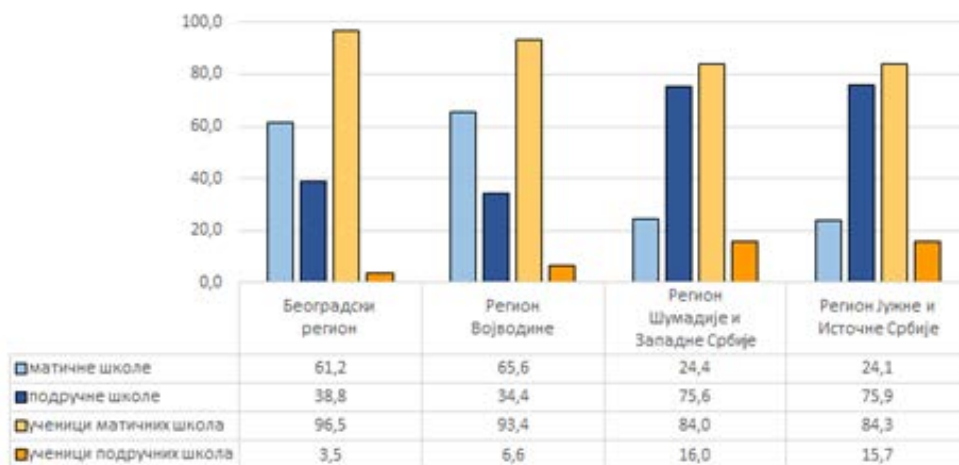
U Srbiji postoje dva tipa osnovnih škola. Jedan su **matične osmorazredne osnovne škole**, u koje je školske 2018/2019. bilo upisano 472.748 učenika, odnosno 89,5% ukupnog broja učenika. Drugi tip su **područne** (po pravilu četvororazredne, mada ima i osmorazrednih) **osnovne škole** u koje je te školske godine bilo upisano 55.086 učenika, ili 10,5%. (Svi podaci o osnovnim školama i učenicima uzeti su iz baze DevInfo Republičkog zavoda za statistiku). Pored ovih, postoje i škole za decu sa posebnim potrebama.

U periodu 2011–2018 godina, **broj objekata matičnih škola neznatno je povećan** (sa 1.113 na 1.132), najvećim delom u gradskim naseljima (16 objekata) i 3 objekta u ostalim, gotovo sigurno, prigradskim naseljima. Najviše novootvorenih matičnih škola je u Regionu Beograda (osam) i u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije (tri).

U istom periodu, **broj područnih (četvororazrednih) osnovnih škola je smanjen** za 7,1% (sa 2.354 na 2.187). U kategoriji gradska naselja ugašena je jedna područna škola, dok je u kategoriji ostala naselja ugašeno 166 područnih škola. Broj područnih osnovnih škola smanjen je u Regionu Vojvodine za 3,9% (sa 188 na 184), Regionu Beograda za 5,3% (sa 120 na 118), u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije za 6,1% (sa 1.084 na 1.017), a u Regionu Južne i Istočne Srbije za 8,1% (sa 962 na 874).

U istom vremenskom periodu (2011–2018) **broj učenika u osnovnim školama smanjen** je i u **matičnim** (za 5,5%, odnosno sa 500.476 na 472.748) i u **područnim školama** (za 23,1%, odnosno sa 71.623 na 55.086). Razlike po regionima su velike. U Regionu Beograd broj učenika u matičnim osnovnim školama je povećan za 8,7%, a u područnim smanjen za 20,4%. Odgovarajući procenti u Južnoj i Istočnoj Srbiji – regionu sa najvećim smanjenjem broja učenika su 14,0% i 27,7%. (Grafikon 2)

Grafikon 2: Matične i područne škole i broj učenika školske 2018/19 godine (u %)

Autor grafikona: Vesna Jokić, Studija Javne službe i socijalni razvoj.
Prostorni plan Republike Srbije 2021 – 2035.
Beograd, IAUS, 2020. Radna verzija.

U gotovo svim opštinama u Srbiji smanjen je broj učenika u posmatranom periodu. Jedine opštine u kojima nije smanjen broj učenika u periodu 2011–2018. godine su deset opština u regionu Beograd, u Novom Sadu, i samo u dve opštine van ovih urbanih centara – u Tutinu i Novom Pazaru. Smanjenje broja učenika može biti posledica većeg broja faktora: niske stope rađanja, starenje stanovništva, migracije iz seoskih i manjih gradskih naselja, odseljavanje iz Srbije i dr.

Jedna od tema povezana sa obuhvatom kontingenta obaveznim obrazovanjem je **stopa odustajanja od školovanja u (osnovnim) školama**. Prema zvaničnim podacima, u periodu 2011–2018. godine, na nivou Republike stopa odustajanja je smanjena sa 0,9% na 0,4%, jednako kod dečaka i devojčica. Po regionima procenti su sledeći: Region Beograda – sa 0,9% na 0,6%; u Regionu Vojvodine je povećana sa 0,6% na 0,8%; u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije je opala sa 0,5% na 0,2%; u Regionu Južne i Istočne Srbije je opala sa 1,8% na 0,4%.¹⁶

U *Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, nalazimo podatak da je u selima ulazno osipanje u periodu 2005–2009 godina palo sa 81,2% na 77,4%, kao i tvrdnju da je “stopa osipanja u toku osnovnog školovanja visoka, iako ne postoji tačan i precizan podatak o tome”. U tome se posebno naglašava da postoji trend osipanja dece iz osetljivih grupa, pre svega seoske i romske dece. U *Strategiji* se navodi podatak iz MICS iz 2010. godine, da se u romskim enklavama (“segregisanim naseljima”) u osnovno obrazovanje upisivalo 78% dece, a osnovnu školu završavalo tek 34%.

Nepouzdanost podataka o napuštanju školovanja potvrđuje se i u *Godišnjem izveštaju o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, u kome se kaže da na osnovu podataka RZS može da se zaključi: (1) da je obuhvat osnovnim obrazovanjem i vaspitanjem u Srbiji skoro potpun (u školskoj 2016/2017. godini bio je 97,9% zakonom predviđenog školskog uzrasta), (2) da se osipanje kreće u prihvatljivom rasponu do 5% od generacije, ali se dodaje da “Metodologija izračunavanja broja odustajanja nije optimalna (razlika u broju učenika na početku i na kraju školske godine), niti su prakse prijavljivanja broja učenika od strane ustanova sasvim pouzdane, tako da nije raspoloživ sasvim validan podatak o stopi osipanja iz sistema osnovnog obrazovanja i vaspitanja” (str. 35). U nastavku pasusa, dodaje se da se prema rezultatima studije MIKS 2014, 15% dece iz romskih naselja osnovnoškolskog uzrasta nalazi van sistema obrazovanja (Republički zavod za statistiku i UNICEF, 2014; Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji 2014. i Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji 2014, Konačni izveštaj. Beograd).

Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade republike Srbije ukazuje da se problem ranog napuštanja školovanja i osipanja dece iz sistema obrazovanja posmatra samo kao problem učenika i njegovih roditelja, a ne kao društveni problem u čije rešavanje treba da budu uključeni različiti akteri, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou. Posledice ranog na-

16 Ima razloga da se upitamo o pouzdanosti ovih podataka jer u tabeli iz koje smo uzeli ove podatke nalazimo podatak da je u opštini Beočin 2012. godine stopa odustajanja bila 12,5% a 2018. godine nula procenata, u opštini Kladovo 20,7% odnosno 2,1% šest godina kasnije, u opštini Negotin 25,3% odnosno 1,6%, u opštini Sokobanja 22,8% odnosno 0,6%, u opštini Boljevac 23,0% odnosno 1,4%.

puštanja školovanja vidljive su na: **individualnom planu** – nesiguran i apatičan pojedinac kome je smanjena mogućnost zapošljavanja i koji živi od socijalne pomoći i na društvenim marginama; na **društvenom planu** – nizak obrazovni nivo stanovništva, visoka stopa nezaposlenosti na nacionalnom i lokalnom nivou, velika izdvajanja budžeta za socijalna davanja, porast prestupničkog ponašanja, i na **ekonomskom planu** – slab privredni napredak i rast ekonomije. Jedan od ciljeva Evropske unije (Evropa 2020) je da udeo onih koji prerano napuštaju školovanje treba da bude ispod 10%, a najmanje 40% mladih treba da ima stečeno tercijarno obrazovanje. (*Stop napuštanju školovanja*. Tim za socijalno uključivanja i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, Beograd, 2016. (<http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2014/10/Okvir-za-pracenje-inkluzivnog-obrazovanja-u-Srbiji.pdf>); U izveštaju se naglašava da deci iz osetljivih kategorija nije jednako dostupno obrazovanje, da negativni socijalni i ekonomski faktori izrazito utiču na njihovo napuštanje školovanja, što dalje povećava dubinu i oštrinu siromaštva na selu u odnosu na grad, povećava regionalne neravnomernosti i pojačava trend povećanja socijalne isključenosti u Srbiji, što je u raskoraku sa evropskim standardima i trendovima. Borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti predstavlja ključnu komponentu socijalne politike država članica EU i jedan od ciljeva strategije Evropa 2020. U Izveštaju se kaže da u Srbiji nisu dovoljno razvijene preventivne mere i mehanizmi podrške deci iz osetljivih kategorija kako bi se sprečilo njihovo napuštanje škole. Ukratko, postoji problem s dostupnošću i pravednošću osnovnog obrazovanja, a to postaje izvor za generisanje socijalne isključenosti.

Srednje obrazovanje

Koliko mladih u Srbiji ne nastavlja školovanje nakon završetka osnovne škole? Prema podacima Popisa 2011. godine, udeo stanovništva starosti 18–24 godine sa najviše završenom osnovnom školom iznosio je 16,9% (u gradskim naseljima 14,4% i ostalim naseljima 20,6%). Drugim rečima, više od šestine mladih nije nastavilo školovanje u srednjoj školi.

U Regionu Beograda ove vrednosti su iznosile 13,7% (gradska 12,9% i ostala naselja 20,6%), a slične vrednosti su zabeležene i u ostalim regionima. Razlike su značajno velike na nivou opština. U opštinama Tutin, Veliko Gradište, Žabari, Malo Crniće i Petrovac na Mlavi, preko 30% građana starosti 18–24 godine nije nastavilo školovanje u srednjoj školi. U opštinama Kovačica, Bač, Bačka Palanka, Sjenica, Mionica, Osečina, Bogatić, Despotovac, Varvarin, Novi Pazar, Negotin, Golubac. Žagubica, Kučevo i Boljevac taj procenat se kreće od 25 do 30.

U različitim izvorima nalazimo različite podatke o **obuhvatu kontingenta upisanog u srednje škole**. U *Godišnjem izveštaju o realizaciji Akcionog plana za sprovođenja Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, navode se podaci RZS prema kojima je obuhvat srednjim obrazovanjem u školskoj 2016/2017. godini iznosio skoro 90% u odnosu na 85,6% u 2011/2012. školskoj godini. U istom Izveštaju se navodi podatak iz studije MIKS (2014) da je srednju školu pohađalo 22% dece iz romskih naselja uzrasta za srednju školu.

Velike su **regionalne razlike u obuhvatu mladih srednjim obrazovanjem**. Samo u Regionu Beograda obuhvat je veći od 100%, što je nesumnjivo posledica raspoloživih kapaciteta u učeničkim domovima. U regionima Vojvodine i Južne i Istočne Srbije obuhvat je bio 2018. godine ispod republičkog proseka (85,0% i 82,7%).

U periodu 2011-2018. godina, broj učenika u srednjim školama smanjen je za 11,0%, (sa 283.173 na 252.079). Broj učenika srednjih škola opada u svim regionima: u Beogradskom za 6,5% (sa 65.999 na 61.726), u Regionu Vojvodine za 12,3% (sa 72.943 na 63.698), u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije za 9,8% (sa 81.127 na 73.206) i u Regionu Južne i Istočne Srbije za 15,7% (sa 63.104 na 53.179). Tendencija stalnog opadanja broja učenika navodi se i u Analizi uzroka smanjenja broja dece upisane u predškolske ustanove, osnovne i srednje škole na teritoriji Autonomne pokrajine Vojvodine (Novi Sad, januar 2016, str. 16): "Iz godine u godinu primećena je tendencija stalnog opadanja broja učenika, smanjivao se broj upisanih učenika u prvi razred srednje škole, ukupan broj učenika u srednjim školama, kao i broj učenika jedne generacije pri prelasku u naredne razrede" . (str. 16)

U *Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine* navedeno je da je po ukupnim kapacitetima mreža škola namenjena srednjoškolskom obrazovanju dovoljno razvijena, ali sistem nije pravičan, geografski raspored srednjih škola ne omogućava jednaku dostupnost škola mladima iz svih opština. Manje opštine iz nerazvijenih područja po pravilu imaju srednje škole samo jedne vrste pa učenici nemaju mogućnost izbora. U tome su najviše pogođena deca iz osetljivih grupa koja i pored svojih sposobnosti često nemaju mogućnost da se obrazuju u gimnazijama i umetničkim školama, najčešće zbog lošeg socijalnog statusa porodice koja ne može detetu da plaća troškove školovanja van mesta stanovanja (prevoz ili stanovanje u drugom mestu), a uz to školovanje ne vodi direktno zaposlenju, dugo traje, traži ulaganja" (*Strategija*, str. 52)

Polovinom marta 2018. godine doneta je Uredba o kriterijumima za donošenje akta o mreži srednjih škola. Utvrđeno je devet kriterijuma: ekonomski, kriterijum jednakopravnosti, dostupnosti, organizacioni, statusni, demografski, geografski, kulturološki i kriterijum optimizacije. U istom dokumentu se navodi da se u narednih 15 godina očekuje dalji pad broja učenika u srednjem obrazovanju za oko 9000.

U školskoj 2018/19 godini, u ukupnom broju srednjih škola u Srbiji (506), **privatnih** je bilo 52 (oko 10%). Najviše privatnih škola je u Regionu Beograda (23) i regionu Vojvodine (21). Privatne škole u Beogradskom regionu čine oko 21% od ukupnog broja srednjih škola u ovom regionu (106), a pohađa ih oko 6% svih srednjoškolaca. U Regionu Vojvodine privatne srednje škole čine oko 15% mreže srednjoškolskih ustanova, a pohađa ih svega 2% srednjoškolaca ovog regiona. U Regionu Šumadija i Zapadna Srbija radi sedam privatnih srednjih škola sa 184 učenika (5% srednjoškolaca), a u Regionu Južna i Istočna Srbija radi samo jedna privatna srednja škola, u gradu Nišu sa 278 učenika.

Stopa odustajanja od školovanja u srednjem obrazovanju je, prema podacima iz DevInfo baze, niska i relativno stabilna. U periodu 2011–2018 na nivou Republike iznosi 1,4%. U Regionu Beograda je smanjena sa 1,7% na 1,4%; u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije sa 1,3% na 1,1%, a u Regionu Južne i Istočne Srbije sa 1,4% na 1,3%. Jedino je povećana u Regionu Vojvodine sa 1,2% na

1,5%. Nije, međutim, sasvim jasno po kojoj formuli su računati ovi procenti. Kada se uporedi broj učenika upisanih u prvi razred srednje škole 2014. godine sa brojem učenika koji su završili srednju školu 2018. godine, razlika između ova dva broja trebalo bi da predstavlja broj osutih učenika tokom obrazovanja u srednjoj školi. Kada uradimo ovu računicu, dobijamo znatno veći broj upisanih učenika koji su napustili (koji nisu završili) srednju školu. Na nivou Republike taj procenat je 13,9%, a po regionima su uočljive manje oscilacije: Beograd – 15,9%, Vojvodina – 15,7%, Šumadija i Zapadna Srbija – 10,8%, Južna i Istočna Srbija – 13,5%. Razlike su mnogo veće kada podatke pratimo na nivou opštine budući da se prelazak učenika iz škole u jednoj opštini u školu u drugoj opštini ne može pratiti na ovaj način pa se evidentira kao napuštanje školovanja, dok se na nivou regiona i države te promene potiru.

Podaci o stopi završavanja srednje škole, se takođe mogu uzeti kao indikator napuštanja školovanja. U periodu 2011–2018. godina, povećan je procenat upisanih učenika koji su završili srednju školu: u Republici sa 80,4% na 84,7%, u Regionu Beograda 93,5% i 93,1%, u Regionu Vojvodine 75,2% i 79,3%, u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije 80,9% i 86,6%, i u Regionu Južne i Istočne Srbije 75,2% i 80,7%. Bez obzira na povećanje broja učenika koji završavaju srednju školu, procenat učenika koji je ne završavaju je upozoravajuće visok (preko 15 procenata u Republici).

Prema podacima iz *Analize uzroka smanjenja broja dece upisanih u predškolske ustanove, osnovne i srednje škole na teritoriji Autonomne pokrajine Vojvodine* (Novi Sad, januar, 2016) školske 2011/2012, u Autonomnoj pokrajini Vojvodini, 12,9% učenika nije završilo započeto srednje obrazovanje (19,5% učenika u trogodišnjim školama i 11,5% u četvorogodišnjim) (str. 17). Najveće osipanje te školske godine bilo je u opštinama Irig, Žabalj, Ada, Kovin, Kula i Novi Kneževac sa više od 20 procenata. Kao razlozi za osipanje broja učenika četvorogodišnjeg profila navedeni su: ponavljanje razreda (41%), vaspitna zanemarenost (10%), odlazak u inostranstvo (8%), prelazak u školu van teritorije AP Vojvodine u neko drugo naselje u Srbiji (7%), materijalni uslovi (6%), neadekvatna saobraćajna povezanost (4%), nezainteresovanost za nastavak školovanja (4%), zdravstveni razlozi (3%), itd.

Više i visoko obrazovanje

Prema podacima Popisa iz 2011. godine, u Srbiji je **24,8% stanovnika starosti 30 – 34 godine imalo visoko ili više obrazovanje**: u Regionu Beograda 38,3%, u Regionu Vojvodine 22,2%, Regionu Šumadije i Zapadne Srbije 17,5%, i u Regionu Južne i Istočne Srbije 19,5%. Posmatrano po opštinama, učešće više i visoko obrazovanog stanovništva iznad republičkog proseka zabeleženo je u samo 14 opština (10 u Regionu Beograda) i u gradovima Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu i Užicu. U 53 opštine učešće građana sa višim i visokim obrazovanjem bilo je dvostruko manje od republičkog proseka.

Jedan od pet kvantitativnih ciljeva u strateškom dokumentu Evropska Unije “*Evropa 2020– strategija za pametni, održivi i inkluzivni rast*” je da do 2020. godine najmanje 40% građana starosti 30–34 godine ima diplomu visokoškolske ustanove. U *Strategiji Razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine* taj cilj je postavljen za 38,5% pripadnika tog starosnog kontingenta.

U *Godišnjem izveštaju o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, nalazimo podatak da je stopa obuhvata visokim obrazovanjem kontingenta 19 do 24 godine u školskoj 2016/2017. godini iznosila 54,2%, odnosno da je povećana za 10 procentnih poena u poređenju sa 2012. godinom, kada je usvojena Strategija (str. 38).

U *Izveštaju Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije iz 2018 godine*¹⁷ nalazimo sledeći podatak: „...visokim obrazovanjem je obuhvaćeno 39% mladih uzrasta od 19 godina do 24 godine u 2016. godini. Obuhvat devojaka je značajno veći od obuhvata dečaka (12 procentnih poena). U istom Izveštaju stoji da “stanje u pogledu razvijenosti ljudskog kapitala u Republici Srbiji još uvek zaostaje za predviđenim projekcijama definisanim Strategijom razvoja obrazovanja, ali i sa ciljevima EU 2020. Procenat osoba starosti od 30 do 34 godine koje su završile visoko obrazovanje, kao i procenat odraslih od 25 do 64 godine koji učestvuju u obrazovanju i obuci značajno je niži u odnosu na zadate vrednosti, što posledično doprinosi opštem nedostatku ključnih kompetencija i adekvatnih kvalifikacija radno sposobnog stanovništva, ograničavajući njihovu zapošljivost”. (str. 39)

Visoko obrazovanje u Srbiji organizovano je okviru državnih univerziteta u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu i Novom Pazaru i Univerziteta umetnosti u Beogradu, kao i u sedam privatnih univerziteta (Union, Singidunum, Megatrend, Metropolitan, Privredna akademija, Union –Nikola Tesla i Educcons). U školskoj 2017/2018 godini, u Srbiji je radilo ukupno (državnih i privatnih) 126 fakulteta i akademija i 55 visokih škola (Opštine i regioni u Republici Srbiji, RZS, Beograd, 2019).¹⁸

Nakon povećanja broja studenata u periodu 2011–2015. godine (sa 231.616 na 251.162, odnosno za 19.501 ili za oko 10%), u periodu 2015–2018 broj studenata je smanjen za 1.391. Razlike su znatno veće u broju novoupisanih studenata (na prvu godinu) – 2018. godine broj upisanih studenata (brucosa) bio je za oko 11,0% niži i poređenju sa 2011. godinom (za 3.976 studenata). U Regionu Beograda broj upisanih studenata je smanjen za oko 5,0%, u Regionu Vojvodine za oko 10,0%, u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije za oko 21,0% i u Regionu Južne i Istočne Srbije za oko 20,0%.

Razlozi za smanjenje broja studenata su negativan prirodni priraštaj i populaciono praznjenje pojedinih područja Srbije, ali i visoki troškovi studiranja, kao i mogućnost jednog broja mladih da studije nastave van Srbije.

Školske 2018/2019. godine u Srbiji je bilo upisano ukupno 249.771 student/kinja, od toga 181.310 na državnim fakultetima (75,6%), 29.174 na privatnim

17 Treći Nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji. Pregled i stanje socijalne isključenosti i siromaštva za period 2014–2017. godine, sa prioritetima za naredni period. Beograd, 2018.

18 U Regionu Beograda nalazi se više od polovine (ukupno 71) fakulteta i akademija i oko 40% (23) visokih škola. U Regionu Vojvodine rade 24 fakulteta i 10 visokih škola (u Novom Sadu 17 fakulteta i 3 visoke škole, u Subotici 3 fakulteta i dve visoke škole, u Zrenjaninu i Sremskim Karlovcima po jedan fakultet i visoka škola, a po jedan fakultet imaju Pančevo i Sombor i po jednu visoku školu Vršac, Kikinda i Sremska Mitrovica). U Regionu Šumadije i Zapadne Srbije radi 15 fakulteta i 13 visokih škola (u Kragujevcu 6 fakulteta i jedna visoka škola, u Novom Pazaru dva fakulteta, u Čačku dva fakulteta i jedna visoka škola, po jedan fakultet i po jednu visoku školu imaju Valjevo i Užice, a Jagodina, Kraljevo i Vrnjačka Banja po jedan fakultet. Šabac i Kraljevo imaju po tri visoke škole, a Čuprija i Trstenik po jednu). U Regionu Južne i Istočne Srbije radi 16 fakulteta i 9 visokih škola (u Nišu 12 fakulteta i jedna visoka škola; po jedan fakultet radi u Boru, Zaječaru, Leskovcu (ima i dve visoke škole) i u Vranju (ima i jedna visoka škola). Po jednu privatnu visoku školu imaju Požarevac, Aleksinac, Pirot, Vranja, Prokuplje i Blace).

fakultetima (11,7%), 34.567 na državnim visokim školama (13,8%), i 4.720 na visokim privatnim školama (1,9%). Sažeto, na državne fakultete i visoke škole bilo je upisano 89,4% od ukupnog broja upisanih studenata. Broj studentkinja (141.679–56,7%) je veći od broja mladića (108.092), a devojke u većem procentu i diplomiraju (59,1% diplomiranih su žene).

Više od polovine upisanih studenata u Srbiji studira u Regionu Beograda (142.183 studenta ili 56,9%). Od ukupnog broja studenata upisanih na državne fakultete (181.310), u Regionu Beograda studira 56,1% (101.641 studenta), u Regionu Vojvodine studira 22,9% studenata državnih fakulteta u Srbiji, u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije 8,7%, a u Regionu Južne i Istočne Srbije 11,8%.

Odgovarajući procenat od ukupno upisanih na privatne fakulteta su: u Beogradskom regionu 69,6%, u Regionu Vojvodine 23,1%, u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije 3,8%, i u Regionu Južne i Istočne Srbije 3,5%.

Treba pomenuti i afirmativnu akciju za upis pripadnika romske nacionalne manjine na visokoškolske ustanove koja datira iz 2003/2004. godine. Prema *Godišnjem izveštaju o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, do sada je upisano ukupno 1623 studenta i studentkinje (51% su devojke). Upis na visokoškolsku ustanovu na osnovu *Programa afirmativne mere upisa pripadnika romske nacionalne manjine* u okviru kvote koja je odobrena Odlukom Vlade, može da ostvari student koji je položio prijemni ispit. U akademskoj 2016/2017. godini, primenom ovog programa upisano je 182 studenta na prvu godinu (88 mladića i 94 devojke), dok je akademskoj 2017/2018. godini upisano 154 studenta (71 mladić i 83 devojke). Ukupno, u školskoj 2017/2018. godini, visokoškolske ustanove u Srbiji pohađa 462 studenta romske nacionalnosti, što je značajno više nego pre desetak godina, ali još uvek relativno malo u odnosu na ukupan broj Roma u stanovništvu Srbije. Afirmativna akcija se odnosi i na studentske stipendije i kredite, budući da studenti iz osetljivih grupa, uključujući i Rome, imaju pravo da podnesu zahtev da budu posebno rangirani primenom blažih kriterijuma, u okviru namenski opredeljenog broja i u skladu sa zakonom i pravilnikom. U školskoj 2018/2019. godini, od 158 studenata koji su se prijavili na konkurs za dodelu stipendija (sa potvrdom Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine), stipendije je dobilo 115, a studentske kredite 18 romskih studenata. Mesečni iznos stipendije odnosno kredita je 8.400 RSD. U mere afirmativne akcije uključene su i mere oslobađanja od školarine, kao i obaveza studentskih centara da 10% smeštajnih kapaciteta namenski opredele za pripadnike osetljivih grupa. Na osnovu dokazane pripadnosti osetljivoj grupi, u školskoj 2017/2018. godini, broj primljenih studenata iznosio je 804 (od ukupno 17.064), a od toga 65 studenata su Romi (34 devojke i 31 mladić). (Godišnji izveštaj o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020; maj, 2019, str. 37–38).

TROŠKOVI ŠKOLOVANJA – IZGLEDI ZA ŠKOLOVANJE MLADIH IZ SIROMAŠNIH I MARGINALNIH GRUPA

Četvrta dimenzija su **troškovi školovanja** i ekonomske mogućnosti porodice da finansira školovanje svoje dece, odnosno da učestvuje u dodatnim troškovima tokom školovanja (kupovina udžbenika i knjiga, troškovi ekskurzije, troškovi prevoza, smeštaj, ishrana i dr).

Stvarni (realni, tržišni) troškovi kvalitetnog obrazovanja su, bez izuzetka, visoki u svakoj društvenoj zajednici. S obzirom na specifičan status i uticaj koje obrazovanje građana ima na brojne sektore društvenog života (privredni i ekonomski razvoj, društveno blagostanje, smanjenje društvenih nejednakosti, ostvarivanje ljudskih prava, kompetitivnost i međunarodni ugled zajednice, društvena solidarnost, životni standard, itd) čine se različiti napor i primenjuju različite mere da se obrazovanje učini dostupnim deci i mladima iz ekonomski slabijih, siromašnih i marginalizovanih društvenih grupa. Drugim rečima, na delu su različiti načini finansijske i druge podrške kojima se umanju troškovi obrazovanja i na taj način čine dostupni porodicama koje ne mogu da priušte stvarne troškove obrazovanja svojoj deci. Pomenućemo samo neke od ovih mehanizama: stipendije, krediti, finansiranje iz budžeta, subvencionirani troškovi smeštaja i ishrane itd). Kvalitetan i dostupan sistem obrazovanja je javno dobro jedne društvene (državne) zajednice par excellence.

Na internetu se mogu naći stotine različitih studija, analiza, statističkih podataka, izveštaja, programa, primera dobre (i loše) prakse koja se bave temom dostupnosti obrazovanja, socijalnog i ekonomskog položaja porodice i izgleda mladih da dobiju kvalitetno obrazovanje, specifičnim politikama koje se primenjuju da bi se podstaklo i omogućilo školovanje talentovane dece, kao i dece iz siromašnih i marginalnih društvenih grupa.

U ovom Izveštaju obratićemo pažnju samo na nekoliko faktora koji pružaju, odnosno povećavaju izgleda mladih da steknu kvalitetno obrazovanje, a to su: (1) **troškovi putovanja do i od škole**; (2) **kapacitet učeničkih domova za mlade u srednjem obrazovanju**; (3) **kapacitet studentskih domova za studente visokih škola i fakulteta**; (4) **odnos budžetskog i samofinansirajućeg statusa**; (5) **obim stipendija i kredita u troškovima studiranja**. U ovom izveštaju nećemo analizirati uticaj drugih faktora od ključnog značaja za uspeh u školovanju (radne navike, motivacija, okruženje u kome dete odrasta, individualni rad sa detetom, uslovi stanovanja, kvalitet ishrane itd).

Treba ponovo podsetiti da ne postoje celoviti, sistematski i pouzdani podaci o broju dece i mladih koji žive u substandardnim uslovima i kojima je neophodna organizovana podrška i pomoć zajednice ne samo da se upišu u školu, već i da redovno pohađaju nastavu, imaju podršku u učenju i završavanju domaćih zadatka, da ne budu izloženi nipodaštavanju i stigmatizaciji okoline.

Zaštitnik građana u posebnom izveštaju *Inkluzivno obrazovanje – Usluge dodatne podrške deci i učenicima u obrazovanju* (Beograd, oktobar 2018) naglašava da je potrebno hitno izmeniti propise s ciljem poboljšanja položaja marginalizovanih grupa dece: “Potrebno je izmenama i dopunama postojećih propisa ili donošenjem novih urediti nove usluge socijalne zaštite posebno za decu koja žive u siromaštvu, decu romske nacionalnosti, decu koja žive i rade na ulici, decu sa emocionalnim i ponašajnim teškoćama, decu sa smetnjama

u razvoju i invaliditetom, decu sa razvojnim teškoćama, decu –žrtve nasilja i drugu decu u posebno osetljivom položaju, kao što su dnevni boravci, pomoć u učenju, savetovašta za decu i porodice, svratišta, skloništa, usluge strukturisanih aktivnosti sa decom i druge. (...) Potrebno je da jedinice lokalne samouprave obezbede besplatan prevoz do i od škole za svu decu i učenike koji žive u udaljenim krajevima i decu i učenike koji pešače, (...) i da obezbede takvu organizaciju besplatnog prevoza dece do i od škole koja omogućava deci i učenicima ne samo pohađanje nastave/vaspitnog rada, već i učešće dece u nastavnim i vannastavnim aktivnostima, kao i u sportskim, kulturnim, rekreativnim i drugim aktivnostima u zajednici i vršnjačkoj grupi. (...) Opšte mere podrške deci i učenicima koje se pružaju školskoj i predškolskoj populaciji najčešće su besplatan ili regresiran prevoz, finansijska pomoć koju obezbeđuju jedinice lokalne samouprave, besplatna ili regresirana ishrana (užina, narodna kuhinja, besplatan obrok, paketi sa namirnicama, obroci, novčano davanje za troškove ishrane), besplatan ili regresiran boravak u predškolskim ustanovama i dnevnim boravcima”. (str.44)¹⁹ Zaštitnik građana u ovom Izveštaju kaže da se stopa rizika od siromaštva u Srbiji povećava (u 2012. godini iznosila je 24,6%, a u 2017. godini 25,5%) te da su siromaštvu najviše izložena deca. Za temu od dostupnosti obrazovanja od suštinske važnosti je sledeći iskaz: “U Srbiji se stopa siromaštva očigledno smanjuje sa povećanjem školske spreme nosioca domaćinstva. (...) Od ukupnog broja siromašnih njih 61,5% su sa završenom osnovnom školom ili bez završene osnovne škole iako je njihovo učešće u ukupnom odraslom stanovništvu 29,5%. (...) Siromašnih sa završenim fakultetom je 1%. (...) Čvrsta relacija između nivoa obrazovanja i siromaštva jasno ukazuje da je podizanje kvalifikovanosti zaposlenih, posebno onih na najnižim stepenima lestvice, neposredan i efikasan način smanjenja siromaštva u Srbiji. Makar kao prvi korak, Srbija bi morala da obezbedi da sva deca završe osnovnu školu, što je i višedecenijska zakonska obaveza koja se ne ostvaruje”.²⁰ (str. 50–58)

Troškovi putovanja do i od škole

Troškovi putovanja su samo jedan aspekt saobraćajne dostupnosti. Ne postoje podaci o broju učenika osnovnih škola koji imaju svakodnevne probleme sa prevozom do osnovne škole kada se škola nalazi u naselju u kojem učenik ne stanuje. Neke od problema prostorne/saobraćajne dostupnosti analizirali smo u poglavlju 5.2.

Raspoložive podatke o ovoj temi treba dopuniti komentarom da ne postoje pouzdani ni dostupni podaci o broju malih maturanata koji ne nastavljaju školovanje u srednjoj školi zbog toga što su troškovi prevoza od njihovog naselja do opštinskog centra u kome se škola nalazi previsoki za prihode njihove porodice. Na-vešćemo primer iz sela Crvena Reka (E-80 Niš – Dimitrovgrad).

19 U nastavku izveštaja navodi se da: besplatne udžbenike obezbeđuje 6 jedinica lokalne samouprave, školski pribor 8 lokalnih samouprava, besplatan smeštaj u đачkim domovima 5 JLS, besplatan prevoz za sve učenike osnovne i srednje škole obezbeđuje 20 JLS, besplatan prevoz samo za učenike osnovne škole obezbeđuje još 13 opština, Prevoz za učenike srednjih škola je regresiran u određenom procentu, ali se ne navodi broj opština. Nekoliko opština daje pomoć pred polazak deteta u osnovnu školu. U pojedinim opštinama mere podrške su uslovljene ispunjavanjem određenih kriterijuma, kao što je uspeh u školi, ekonomska situacija u porodici i sl. U nastavku Izveštaja, zaštitnik građana navodi primere dobre prakse u lokalnim samoupravama u pružanju podrške deci koja žive u udaljenim i izolovanim naseljima i najčešće pripadaju kategoriji siromašnih i depriviranih porodica. Treba ukazati da su ovo tek primeri dobre prakse, a ne sistematski, kontinuiran i sveobuhvatan pristup koji obuhvata svu decu iz ugroženih društvenih grupa.

20 U Izveštaju se upozorava da deca koja žive u siromaštvu imaju pretežno finansijsku podršku, a u daleko manjoj meri usluge koje omogućavaju socijalno uključivanje, kao što su besplatne vannastavne aktivnosti, sportske i kulturne aktivnosti, pomoć u učenju i podsticaju razvoja talenata. Navodi se da samo 14 lokalnih samouprava obezbeđuje uključivanje dece u rekreativne, vannastavne, sportske i kulturne aktivnosti.

Iz tog seoskog naselja od stotinu malih maturanata (učenici iz četiri okolna sela su pohađali osnovnu školu u naselju Crvena Reka), 2010. godine, nijedan nije nastavio školovanje u gradu Nišu (najbliži srednjoškolski centar), jer je cena mesečne karte za učenike srednje škole (koje nisu bile subvencionisane) iznosila oko 8.000 RSD (udaljenost oko 30 km).

Regresiranje prevoza je u nadležnosti opština i u osnovnom i u srednjem obrazovanju. Na mreži nisu dostupni sistematizovani podaci o broju opština i procentu regresiranog prevoza. Mogu se naći obaveštenja o nekoliko opština koje regresiraju prevoz i za učenike srednjih škola, ali bez detalja o broju dece koja koriste umanjenu cenu, o visini umanjenja, o kriterijumima za dobijanje prava na umanjenu cenu i dr.

Kapacitet učeničkih domova za mlade u srednjem obrazovanju

U *Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*, jedan broj mera odnosi se “potpuni obuhvat dece osnovnim obrazovanjem” (str. 39). Jedna od predviđenih mera je: “(4) Razvijanje korektivnih mehanizama mreže kao što su: organizovanje đачkog smeštaja, tj. postojanje stalnih, privremenih ili povremenih domova za učenike osnovne škole, obezbeđivanje posebnog ili usklađivanje javnog prevoza, ili obezbeđivanje troškova prevoza (plaćanje ili subvencioniranje karata) za decu iz udaljenih mesta i siromašnih porodica...”. Kao jedna od mera stoji da su “korektivni mehanizmi mreže (osnovnih i srednjih škola) slabo razvijeni: domovi za učenike osnovne škole ne postoje (čak i tamo gde bi bilo opravdano postojanje stalnih i privremenih domova), prevoz učenika nije adekvatno uređen, a nisu razvijeni mehanizmi i mere posebne podrške deci iz osetljivih grupa da ne prekidaju školovanje (stipendije, domovi, plaćanje putnih troškova do škole, obezbeđivanje uslova za vežbanje i rad u školi, na primer, obezbeđivanje muzičkih instrumenata i sl.)”. Iz ovog navoda vidi se **suštinsko nerazumevanje funkcije đачkih i studentskih domova, kampus organizacije univerziteta**, pa čak i univerzitetskih gradova (Oksford, Kembridž u Velikoj Britaniji, Kembridž u saveznoj državi Masačusets i sl.). Ove ustanove nisu “korektivni mehanizam mreže škola”, odnosno obrazovnih ustanova, nego su integralni deo sistema obrazovanja koji omogućava i obezbeđuje prostornu dostupnost učenicima i studentima koji ne stanuju u mestu u kome se nalazi obrazovna ustanova, koje omogućavaju izbor srednje škole i koje istovremeno povećavaju gravitaciono područje škole i omogućavaju stvarnu kompeticiju, dajući šansu vrednim, pametnim i ambicioznim učenicima i studentima iz manjih naselja.

U pojedinim državama đачki i studentski domovi i univerzitetski kampusi imaju dugu tradiciju. U Kraljevini Jugoslaviji đачki domovi (internati) su postojali pri osnovnim školama, a za srednjoškolce u svim većim gradovima bili su važan kanal socijalne pokretljivosti. Nakon Drugog svetskog rata u Jugoslaviji je intenzivirana izgradnja naročito studentskih domova, **ali** se značajno usporila tokom poslednje dve decenije 20. veka. U državama nastalim u granicama Jugoslavije postoji nekoliko primera organizacije univerziteta u kampus sistemu, uglavnom na prostorima nekadašnjih kasarni koje su promenile namenu i date su na korišćenje za srednje i visoko obrazovanje (kasarna „Maršal Tito“ u Sarajevu data je Sarajevskom univerzitetu, stara austrougarska kasarna danas je Univerzitet u Banjaluci, Univerzitet u Rijeci je na prostoru bivše JNA

kasarne, itd). I u Srbiji postoje primeri takvih prenamena. Kasarna u Čačku data je srednjoj poljoprivrednoj školi, novi studentski dom izgrađen je u krugu nekadašnje kasarne u Krčagovu kod Užica, a kasarna “Dr Arčibald Rajs” u Novom Sadu je prenamenjena u univerzitetski kampus.²¹

U Republici Srbiji funkcionisanje i korišćenje učeničkih i studentskih domova regulisano je Zakonom o učeničkom i studentskom standardu (Službeni glasnik RS, 18/2010; 55/2013; 27/2018; 10/2019). Zakon definiše osetljive društvene grupe i pravo na primenu blažih kriterijuma. Pored zakona, usvojen je i Pravilnik o smeštaju i ishrani učenika i studenata (Službeni glasnik RS, 36/2010, 55/2012, 36/2019) koji nemaju prebivalište u sedištu škole ili fakulteta čiji osnivač je Republika Srbija.

Prema podacima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja²², u Srbiji postoji 30 domova za učenike srednjih škola (kao samostalnih ustanova), od kojih neki imaju više objekata na različitim adresama. Četiri doma (jedan ima pet posebnih objekata) nalaze se u Beogradu. Dva doma rade u Novom Sadu, a u 24 grada nalazi se po jedan dom. Ukupan kapacitet ovih domova je 7.344 mesta (u Beogradu 2.302 mesta i u ostalim gradovima 5.042 mesta). Ovom broju treba dodati i domska mesta za deficitarna zanimanja (70), za učenike sa smetnjama u razvoju (42 mesta), za studente (663 mesta), kao i 50 mesta koja su u toku izgradnje. To sve skupa daje broj od 8.169 raspoloživih mesta, uključiv i 663 mesta namenjena studentima.

Pored domova koji rade u posebnim objektima, u Republici radi i 28 srednjih škola koje su svom sastavu imaju domove – ukupan kapacitet ovih domova je 3.144 mesta (za redovne učenike 2.611 mesta, za studente 93 mesta, za učenike sa smetnjama u razvoju pod posebnim uslovima 310 mesta, kao i 130 mesta u aneksima koji su u završnoj fazi izgradnje).

Dva studentska centra (u Kosovskoj Mitrovici i Boru) primaju i učenike srednjih škola (ukupno 118 učenika).

Iz ovih podataka sledi da u domovima za učenike srednjih škola ima oko 11.430 mesta, odnosno oko 10.750 kada odbijemo mesta opredeljena za studente. Sledi da **domovi mogu da obezbede smeštaj za oko 4,3% učenika upisanih u srednju školu 2018. godine.**²³

U Srbiji postoje dva osnovna tipa đачkih domova/internata: u okviru škole, i kao posebni smeštajni objekti u kome učenici imaju smeštaj, ishranu i prostorije za učenje. Modaliteti učeničkog smeštaja u srednjem obrazovanju (high education) u evropskim državama su znatno raznovrsniji – od klasič-

21 Univerzitet u Novom Sadu je jedan od malo u Srbiji koji ima univerzitetski kampus. Kampus ima površinu od 259.807 m², nalazi se na levoj obali Dunava i pored zgrada fakulteta ima studentski centar sa dva studenstka doma i centralnim studentskim restoranom, hotel sa apartmanima za privremeni smeštaj mladih nastavnika i saradnika i gostujućih profesora, Zavod za zaštitu zdravlja studenata i brojne druge sadržaje, uključujući velike i uredene javne površine. (www.studentskizivot.com/univerzitet-u-novom-sadu/)

22 <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2016/05/X-PRVI-DEO-KONKURSA-2016-ADRESE-DOMOVA.pdf>

23 Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije u Izveštaju iz 2018. godine navodi: “S ciljem povećanja obuhvata i dostupnosti obrazovanja učenicima srednjih škola, svake školske godine sprovodi (se) Konkurs za prijem učenika srednjih škola u ustanove za smeštaj i ishranu učenika. Konkursom za školsku 2017/2018. godinu, u 63 doma učenika srednjih škola i škola s domom učenika primljeno je 11.314 učenika, od toga 88 učenika iz osetljivih društvenih grupa. Sproveden je i Konkurs za prijem studenata visokoškolskih ustanova u ustanove za smeštaj i ishranu studenata uz pomoć kojeg je za školsku 2016/2017. u 9 studentskih centara primljen 17.101 student, od toga 915 studenata iz osetljivih društvenih grupa“ (str. 174)

nih internata u okviru obrazovne ustanove do izdvojenih objekata u kojima učenici spavaju, obeduju, uče, bave se sportskim i drugim aktivnostima, sve pod nadzorom višečlanog i obučenog osoblja, licenciranog smeštaja koji se nudi u okviru porodičnih objekata ili namenski izgrađenih objekata, opet pod nadzorom, s obzirom da se radi o smeštaju maloletnih lica. Zbog toga je dosta složeno upoređivati smeštajne kapacitete, kao i cene i forme subvencioniranja boravka u ovim objektima.

Po našem sudu, kapacitet manji od pet procenata upisanih učenika u srednje škole u Srbiji je jedan od ključnih indikatora za nisku dostupnost srednjeg obrazovanja. Pri tome, ne ulazimo u analizu kvaliteta i uslova stanovanja i učenja u ovim ustanovama.²⁴ Slabi kapaciteti domskog smeštaja ukazuju da su učenici usmereni na srednje škole koje se nalaze u gradu u kome stanuje njihova porodica, dakle, da nemaju mogućnost izbora srednje škole, kao i da je deficit (kvantitativni i kvalitativni) srednjoškolskih internata “usko grlo” povećanja obuhvata mladih koji nastavljaju školovanje nakon završetka osnovnog/obaveznog obrazovanja.

Institucija internata ima višestruku funkciju: omogućava mladima, naročito iz manjih gradova i ruralnih područja da nastave školovanje, potom da izaberu i da konkurišu za školu koja je njihov izbor, a ne nametnuto rešenje; omogućava jačanje konkurencije između škola time što povećava broj učenika van mesta u kome se nalazi škola koji konkurišu za upis u određenu školu; obezbeđuje kontinuiran pedagoški rad sa učenicima van nastave; obezbeđuje sigurnost učenika; obezbeđuje organizovano korišćenje slobodnog vremena, itd.

Kapacitet studentskih domova za studente visokih škola i fakulteta

Ključna determinanta prostorne dostupnosti jednog univerziteta/fakulteta je kvalitet i kapacitet studentskog doma odnosno kampusa. Kvalitetan i finansijski dostupan studentski smeštaj (u različitim formama i modalitetima) obezbeđuje da studenti pod povoljnim uslovima mogu da studiraju na tom fakultetu/univerzitetu, a naročito student čija porodica ne stanuje u tom naselju/gradu. Ponuda kvalitetnog studentskog smeštaja povećava broj studenata koji nastoje da se upišu na univerzitet i na taj način jačaju konkurenciju i omogućavaju obrazovnoj ustanovi da bira između većeg broja prijavljenih kandidata. Drugim rečima, neprekidno podstiče povećanje konkurentnosti i kvaliteta nastavnog i naučnog rada u obrazovnoj ustanovi.

Studentski domovi (i internati) imaju važnu ulogu u ostvarivanju nekih osnovnih ljudskih prava – pravo na obrazovanje, pravo na jednake uslove i dostupnost obrazovnih ustanova, a indirektno pomažu smanjivanju siromaštva i socijalne isključenosti, podstiču socijalno napredovanje, unapređenje ekonomske dobrobiti i blagostanja pojedinca i porodice, kao i razvoj i pravednost jedne društvene zajednice.

24 Nije nam poznato da su rađena sistematska istraživanja o uslovima života u đачkim domovima u Srbiji. Neke informacije o pojedinačnim domovima mogu se naći na mreži. Pojedini đачki domovi su dosta poznati u javnosti, mahom zbog evropskih i nacionalnih nagrada koje dobijaju za visok kvalitet smeštaja i rada sa učenicima, kao što je, na primer, dom srednje poljoprivredne škole u Svilajncu.

Prema podacima sa sajta Edukacija/Fakulteti (<http://fakulteti.edukacija.rs/studentski-centri-domovi-i-menze>) u Srbiji radi **devet studentskih centara** (u Beogradu, Novom Sadu, Prištini – Kosovskoj Mitrovici, Nišu, Subotici, Kragujevcu, Boru, Čačku i Užicu), u okviru kojih posluju studentski domovi i menze koji studentima nude smeštaj i ishranu po povoljnim cenama. Najveći je studentski centar u Beogradu sa 14 domova (12.000 mesta) i 14 studentskih menzi. Potom sledi studentski centar u Novom Sadu sa 10 studentskih domova i ukupno 3.013 mesta (od toga 208 u Zrenjaninu i 143 u Somboru) i 3 studentske menze. Kapaciteti ostalih studentskih centara su: Priština (sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici) 1.647 mesta, Niš – 930 mesta, Subotica – 830 mesta, Kragujevac – 634 mesta, Bor – 309 mesta, Čačak – 207 mesta, Užice – 112 mesta.

Sledi da je **kapacitet studentskih domova u Srbiji oko 19.700 mesta** (uključujući i kapacitete u Kosovskoj Mitrovici)

Na sajtu je navedeno da je smeštaj u domove namenjen pre svega studentima koji se školuju o trošku države (na budžetu), dok je određeni broj mesta namenjen i studentima koji pripadaju nekoj od osetljivih grupa. Ukoliko ostane slobodnih mesta, za dom mogu konkurisati i samofinansirajući student.

Podaci o **tipu smeštaja studenata za vreme studiranja** za školsku 2018/2019. godinu, pokazuju da gotovo polovina studenata (47,2%) tokom studiranja živi sa roditeljima, odnosno u gradu u kome žive roditelji. Više od četvrtine studenata (28,3%) živi u iznajmljenom stanu, 9,5% u sopstvenom stanu, 2,1% kod rođaka i 6,8% u nekom drugom vidu stambenog smeštaja (kod prijatelja, neprijavljeni i dr). **Samo 6,9% studenata živi u studentskom domu.**²⁵

U Regionu Beograda više od polovine studenata živi u stanu sa roditeljima (51,0%). U Beogradu je natprosečno učešće studenata koji žive u studentskom domu (8,0%), kao i studenata koji žive u vlastitom stanu (10,3%). U Regionu Vojvodine natprosečno je učešće studenata koji iznajmljuju stan tokom studija (36,4%), a u studentskom domu živi tek 5,5% studenata. Ispodprosečno učešće studenata koji žive u studentskom domu je u oba južna regiona – po 5,5%. U Regionu Južne i Istočne Srbije natprosečno je učešće studenata koji žive sa roditeljima (61,7%), a u Regionu Šumadije i Zapadne Srbije naprosecno je učešće studenata koji iznajmljuju stan (22,1%).

Ovi podaci potvrđuju, po našem sudu, oskudne kapacitete studentskih domova, a to dalje ukazuje na veliku uskraćenost i nedostupnost visokog obrazovanja za mlade iz ekonomski slabijih društvenih slojeva, kao i za mlade koji ne stanuju u gradovima u kojima se nalaze univerziteti/fakulteti.

Kada pokušamo da uporedimo kapacitet i dostupnost studentskog smeštaja u evropskim državama, nalazimo na brojne teškoće. Tzv. tržište studentskog stanovanja (the student housing market) obuhvata različite organizacione forme i statuse (on-campus accommodations, off-campus accommodations, različite forme subvencioniranih dormitories, različite forme zajednica stanovanja, profitne i

²⁵ Izvor za ove podatke je Baza podataka RZS. Kada, međutim, uporedimo broj studenata upisanih na visoke škole i univerzitete školske 2018/2019. godine, sa brojem raspoloživih mesta u studentskim domovima (19.700), sledi da je kapacitet studentskih domova u odnosu na ukupan broj studenata 7,9 procenata.

neprofitne statute, poreske statute i sl.). Negde su univerziteti vlasnici studentskih domova, negde su to lokalne vlasti, negde je to privatni sektor koji posluje u neprofitnom sistemu, negde su to različite fondacije. Različiti su i izvori finansiranja odnosno subvencija za studentski smeštaj – od nacionalne države i njenih institucija, do regionalnih i lokalnih vlasti, fondacija, privatnih korporacija itd.

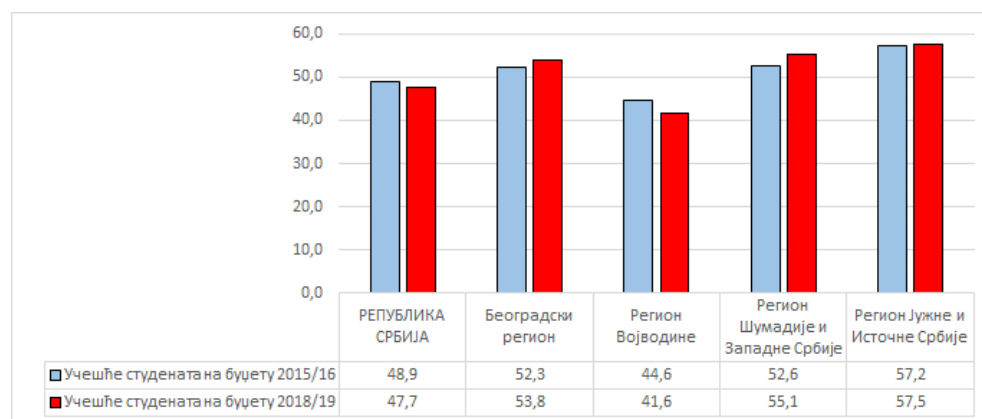
Jedna od detaljnih studija *Nacionalni sistemi studentskih naknada i podrške u visokom obrazovanju u Evropi 2016/2017* (Evropska komisija/EACEA/Eurydice, 2016. Nacionalni sistemi studentskih naknada i podrške u visokom obrazovanju u Evropi 2016/17. Eurydice činjenice i brojeke. Luksemburg: Odsjek za izdavaštvo Evropske unije) daje iscrpne podatke o uslovima studiranja u državama EU, uključujući i države zapadnog Balkana. U izveštaju se naglašava da jedan od ključnih izazova za razvoj kvalitetnih masovnih sistema visokog obrazovanja jeste da se studentima obezbede materijalni uslovi neophodni za sticanje znanja i ostvarivanje sopstvenog potencijala. Naknade koje studenti plaćaju i sistemi podrške čine bitne instrumente nacionalnih politika u ostvarivanju socijalne dimenzije visokog obrazovanja.²⁶

Proporcije budžetskog i samofinansirajućeg statusa

Od ukupnog broja studenata na državnim fakultetima u Srbiji na budžetu je (2015-2016) bilo 48,3% a na državnim visokim školama 45,0% studenata. Na privatnim fakultetima nema budžetskog finansiranja studenata. Od 87.507 studenata upisanih na državne fakultete koji su bili na budžetu, gotovo polovina (49,3%) je studirala u Regionu Beograda, nešto više od četvrtine (26,6%) u Regionu Vojvodine, a u regionima Šumadije i Zapadne Srbije 10,2% i u Južne i Istočne Srbije 14,0%.

Kada, pak, analiziramo učešće studenata koji su na budžetu u odnosu na ukupan broj upisanih studenata, (Grafikon u nastavku), vidimo da je natprosečno učešće budžetskih studenata u regionima Beograda, Šumadije i Zapadne Srbije i Južne i Istočne Srbije, dok je ispodprosečno učešće studenata koji su na budžetu u Regionu Vojvodine, sa tendencijom daljeg opadanja.

Grafikon: Učešće studenata na budžetu u ukupnom broju studenata u školskoj 2015/16. u 2018/19. godini

Autor grafikona: Vesna Jokić, Studija Javne službe i socijalni razvoj.
 Prostorni plan Republike Srbije 2021 – 2035.
 Beograd, IAUS, 2020. Radna verzija.

26 U studiji Socijalna dimenzija studiranja u Srbiji – EUROSTUDENT V izveštaj za Republiku Srbiju (V. Jovanović, J. Čekić Marković, M. Kresoja. Univerzitet u Beogradu) dati su važni podaci o ovoj temi.

Obim stipendija i kredita u troškovima studiranja

Ocenu o uskraćenosti visokog obrazovanja za mlade iz siromašnijih porodica možemo testirati na osnovu podataka o glavnom načinu izdržavanja tokom studiranja. Prema podacima iz Baze podataka RZS, gotovo **devet od deset studenata (86,9%) se tokom studija finansira iz privatnih sredstava** (izdržavano lice – 75,6%, ili lični prihodi u vidu imovine, uštede vine nasleđstva – 11,3%). Svega **6,5% studenata koriste neki vid stipendije** (stipendija ministarstva ili druge javne ustanove – 5,5%, firme ili kompanije – 0,7%) ili kredita (javne ustanove – 0,3%, komercijalni kredita – 0,1%). Drugi izvori finansiranja (nije navedeno koji) zastupljeni su sa 6,5%. Najviše korisnika stipendija je u Regionu Beograda (8,2% su stipendisti javne uprave, a 1,1% su stipendisti kompanija). Znatno ih je manje u Regionu Vojvodine (3,3% i 0,3%), i u regionima Šumadije i Zapadne Srbije i Južne i Istočne Srbije (manje od jednog procenta).

Ovi podaci ukazuju da danas u Srbiji izgledi da se bude student, odnosno stekne visoko obrazovanje, zavisi dominantno od visine prihoda i raspoloživosti imovine i podrške roditelja i rođaka.

U izveštaju EUROSTUDENT stoji da su “školarine na svim nivoima studija, o kojima odlučuju univerziteti, neretko (su) previsoke za najveći broj studenata i nisu zasnovane na transparentnim kalkulacijama troškova studiranja” (str. 10). “Studentski krediti su primarno bazirani na uspehu tokom školovanja (...) socio-ekonomski status studenta ima gotovo marginalno učešće u ukupnom bodovanju; (...) procenat od 10% mesta rezervisanih za studente iz osetljivih grupa je nedovoljan” (str. 11). “sistem studentskog standarda oslanja se na prilično redukcionističku definiciju socio-ekonomskog statusa svodeći ga na prosečne mesečne prihode porodice studenta, odnosno ekonomski status, što podzastupljene grupe studenata, kao što su studenti koji dolaze izvan univerzitetskih centara (i koji zbog te činjenice imaju značajno više troškove života), studenti iz jednoroditeljskih porodica, studenti-roditelji i drugi čini nevidljivim za studentske kredite” (Živadinović, i Čekić Marković, 2015) – str 11. Autori izveštaja EUROSTUDENT ukazuju da “Kad je reč o troškovima studiranja, ista studija (Studija zatečenog stanja, 2012) navodi da pored školarina, koje po proračunu iznetom u studiji iznose u proseku 1.600 Eur godišnje po studentu, visokoškolske ustanove naplaćuju i različite usluge koje samostalno propisuju i koje mogu biti izuzetno visoke”. (str. 12)

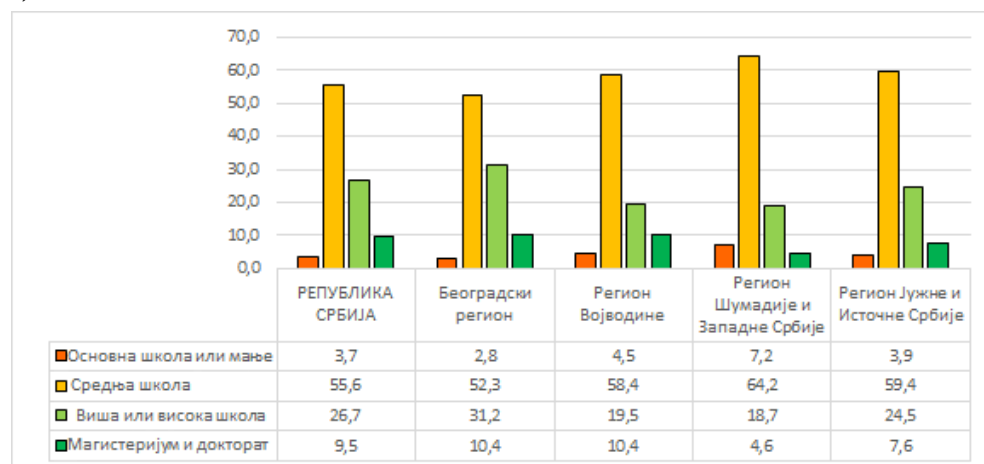
Školska sprema roditelja

Podaci pokazuju da su među roditeljima studenata najzastupljeniji roditelji sa srednjom školom (i otac i majka 55,6% odnosno 55,7%). Srednje obrazovanje je najzastupljenije u obrazovnoj strukturi građana Srbije. Natprosečno su zastupljeni roditelji sa višom ili visokom školom, uključiv i one sa magistarskim ili doktorskim stepenom (očevi – 36,2%, majke 35,8%). U Regionu Beograda najviše je roditelja sa višom ili visokom školom (i očeva i majki po 41,6, od toga 10,4% imaju magistarski ili doktorski stepen). U Regionu Vojvodine ovi procenti su – očevi 10,4% i majke 11,0%). S druge strane učešće studenata čiji roditelji imaju završenu najviše osnovnu školu na nivou Republike je očekivano nisko (otac 3,7%, majka 4,9%), a najviše je u Regionu Šumadije i Zapadne

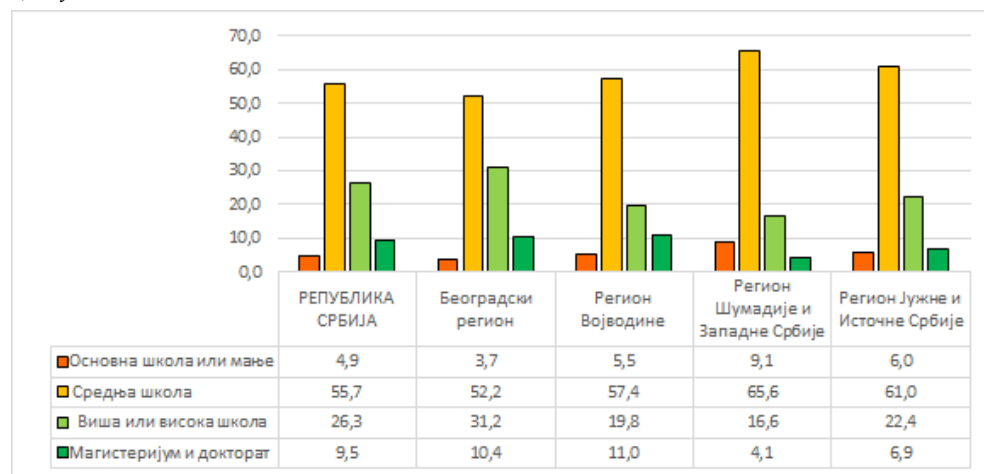
Srbije (očevi 7,2%, majke 9.1%). Ovi podaci potvrđuju brojna sociološka istraživanja o znatnom smanjenju vertikalne socijalne pokretljivosti i izgleda da se socijalno napreduje van granica svog socijalnog stratuma (sloj, klasa) u Srbiji koje je počelo da biva sve vidljivije početkom sedamdesetih godina 20 veka na prostoru cele Jugoslavije. Drugim rečima, mogućnosti za sticanje kvalitetnog obrazovanja se sve više smanjuju, a kvalitetno obrazovanje prestaje da bude osnovni kanal društvene vertikalne pokretljivosti.

Grafikon: Studenti u školskoj 2018/2019 godini prema školskoj spremi roditelja: a) oca i b) majke

a) oca

b) majke

Autor grafikona: Vesna Jokić, Studija Javne službe i socijalni razvoj.
 Prostorni plan Republike Srbije 2021–2035.
 Beograd, IAUS, 2020. Radna verzija.

KOLIKO JE RAZVIJENA PRAKSA CELOŽIVOTNOG UČENJA/OBRAZOVANJA I ALTERNATIVNIH FORMI DOPUNSKOG OBRAZOVANJA?

Celoživotno učenje (kontinuirano obrazovanje) postaje sve prisutniji koncept svakodnevnog života, koji podrazumeva da se učenje ne završava sticanje nekog stepena formalnog obrazovanja, nego da je to proces koji traje dok god traju radne aktivnosti i dok god čovekove mentalne sposobnosti mu omogućavaju sticanje novih znanja i unapređenje profesionalnih znanja i sposobnosti.

Republički zavod za statistiku sproveo je dve ankete o obrazovanju odraslih (Adult Education Survey – AES, 2011. i 2016. godine). Prema dobijenim rezultatima, stopa učešća odraslih u nekom obliku formalnog ili neformalnog obrazovanja ili obuke povećana je (19,8% u 2016. godini) u poređenju sa 2011. godinom (16,5%). Ovi procenti su još uvek znatno ispod proseka zemalja članica Evropske Unije (45,1%) (RZS, Saopštenje, br. 131, god. LXVIII, 30.05.2018, Statistika obrazovanja). Podaci pokazuju da u celoživotnom obrazovanju najčešće učestvuju žene starosti 25–34 godine, sa stečenim visokim obrazovanjem, koje su zaposlene i žive u gradu.

U Saopštenju RZS dato je nekoliko tabela o učešću odraslih u formalnom i/ili neformalnom obrazovanju i obukama (u procentima). Koristićemo neke od iznetih podataka.

Tabela: Učešće odraslih u formalnom i/ili neformalnom obrazovanju (u %)

KATEGORIJA	UKUPNO	ŽENE	MUŠKARCI
Ukupno	19,8	21,4	18,0
25–34 god.starosti	29,2	32,4	26,2
35–49 god.starosti	23,5	25,7	21,3
50–64 god.starosti	10,5	11,4	9,6
Najviše završeno obrazovanje			
Osnovno	/	/	/
Srednje	14,2	14,7%	13,7%
Visoko	39,9	43,6%	35,4%
Radni status			
Zaposleni	32,5	39,1	26,9
Nezaposleni	11,0	11,8	10,2
Neaktivni	9,8	8,7	11,4
Stepen urbanizacije			
Gradovi	27,3	29,6	24,7
Manji gradovi i prigradska naselja	21,0	22,2	19,9
Seoska područja	12,7	13,8	11,6

Najviše u dodatnom obrazovanju učestvuju zaposlena lica svrstana u grupu zanimanja “menadžeri, profesionalni, tehničari i saradnici” (oko 53% od uku-

pnog broja lica koja su pohađala neki kurs, radionicu ili privatne časove). Preovlađuje učešće u neformalnih oblicima obrazovanja. “Najveći broj programa neformalnog obrazovanja u kojima učestvuju odrasli u vezi je sa poslom (mogućnosti zapošljavanja, napredovanje u poslu, da bi zadržao postojeći ili dobio novi posao i sl.). (...) U proseku, odrasli su učestvovali u 1,8 aktivnosti neformalnog obrazovanja. Najčešće je to bila instruktaža na poslu koja se održavala u radno vreme i za koju je troškove platio poslodavac”. (str. 2)

U Saopštenju se dalje navodi, da “približno 80% ispitanika nije učestvovalo ni u kakvom obliku formalnog ili neformalnog obrazovanja. Skoro polovina ispitanika (47%) želelo je da učestvuje u nekom vidu obrazovanja, ali su bili sprečeni prvenstveno zbog troškova obrazovanja/obuke, porodičnih razloga, rasporeda obuka, tj. preklapanja sa radnim vremenom i neodgovarajuće ponude obuka”. (str.3)

“Celoživotno učenje u Republici Srbiji, iako beleži porast u odnosu na prethodni ciklus istraživanja (AES 2011), i dalje je značajno manje od proseka zemalja EU (45,1%). Među članicama EU nižu stopu učešća u celoživotnom učenju imaju samo Grčka i Rumunija. Međutim, u poređenju sa zemljama u okruženju koje su sprovele istraživanje (Bosna i Hercegovina, Albanija, Severna Makedonija), odrasli u Srbiji u većem obimu učestvuju u obrazovanju i obukama”. Najviše stope učešća odraslih u celoživotnom učenju imaju Švajcarska (69,1%), Holandija (64,1%), Švedska (63,8%), Norveška (60,0%), Austrija, Mađarska (između 59,9% i 55,0%), Finska, Velika Britanija, Nemačka, Danska, Francuska (između 54,9% i 50,0%), Luksemburg, Kipar, Letonija, Slovenija, Slovačka, Češka, Portugalija, Belgija (49,9% i 45,1%). EU prosek je 45,1%.

U studiji u kojoj je težište na preduzetničkom obrazovanju (Celoživotno preduzetničko učenje na Zapadnom Balkanu – Korak napred, 2019. Autor: Marko Stojanović; WEB4YES. Co-financed by the European Union. Beograd: Beogradska otvorena škola) navode da su u proteklih 5–10 godina sve zemlje Zapadnog Balkana načinile značajan napredak u ukupnom razvoju i promociji celoživotnog preduzetničkog učenja (str.4) i ukazuju na nekoliko slabih tačaka na koje bi trebalo obratiti pažnju: (1) Nedovoljna je međusektorska saradnja između institucija u javnom privatnom i civilnom sektoru; (2) Ograničen je kapacitet za osiguranje kvaliteta, a posebno su nedovoljni kapaciteti i mehanizmi za praćenje i evaluaciju politika i aktivnosti u oblasti preduzetničkog celoživotnog učenja; (3) Nisu razvijeni pristupi za integraciju preduzetničkog učenja u formalni sistem obrazovanja, što ima posebne posledice na nepriznavanje neformalnog učenja. (str. 5).

UMESTO ZAKLJUČKA

U zaključnom poglavlju ove analize o dostupnosti obrazovanja u Republici Srbiji, citiraćemo nekoliko autoriteta u oblasti obrazovanja i navesti nekoliko primera kako kompanije podstiču specifične forme dodatnog obrazovanja koje unapređuju praktična znanja i povećavaju spremnost i konkurentnost na tržištu rada.

Tako Srđan Ognjanović, direktor Matematičke gimnazije, kaže za „Kurir“ da smo mi jedna od zemalja koja veoma malo ulaže u obrazovanje: „Znatno zaostajemo za pojedinim zemljama kao što su, na primer, Kina i Japan, kada je obrazovanje u pitanju. Ove zemlje mnogo više ulažu, na prvom mestu jer su bogatije, ali i zato što imaju veoma dublju tradiciju nego što to imaju evropske zemlje. Međutim, ono što je dobro u Srbiji jeste to što imamo dosta profesora koji već dugo rade u prosveti, pa su sačuvali taj stari princip rada sa đacima. Zahvaljujući tome, očuvan je jedan nivo i time možemo da se pohvalimo i zbog toga smo često ispred mnogih bogatijih evropskih zemalja” kaže Ognjanović i dodaje da rezultati od ulaganja u obrazovanje ne mogu biti odmah vidljivi: „Finska, Irska i Singapur su očigledan primer zemalja koje su mnogo ulagale u obrazovanje i zato su pre dvadesetak godina doživele veliki društveni i ekološki napredak, što je očigledna posledica ulaganja u obrazovanje. Jasno je da rezultati ne mogu odmah da budu vidljivi, za to je potrebno bar dve decenije. Zato je ulaganje u obrazovanje neophodno”.

Nekada je važno pravilo: završite sa formalnim obrazovanjem i pronađete dobar posao. Međutim, danas je primetan trend da poslodavac traži ne samo dokaz o obrazovanju, već i iskustvo, što otežava mladim ljudima da započnu karijeru. Ipak, postoje i kompanije koje su na vreme prepoznale potencijal ulaganja u programe kojima omogućavaju mladima da steknu praktično iskustvo da bi se što pre uključili na tržište rada. Coca-Cola sistem je tako stavio fokus upravo na programe podrške kroz **platformu ”Coca-Cola mladima”**, koja nudi mogućnost opredeljenja za određeni edukativni ili praktični program u zavisnosti od nivoa obrazovanja, interesovanja i ambicija. Program ”Budućnost #za5” obraća se učenicima srednjih škola, a cilj je motivacija i podsticanje mladih da steknu potrebna dodatna znanja i veštine potrebne da pronađu zanimanje koje im zaista odgovara. ”Coca-Cola podrška mladima” nacionalni je projekat, koji, kroz edukativne radionice i online platformu, omogućava nezaposlenim mladim ljudima da steknu nove lične i profesionalne veštine. U Coke Summership programu, koji omogućava talentovanim studentima da akademsko znanje tokom šest nedelja upotpune praksom, do sada je učestvovalo više od 200 studenata, a njih 50 je dobilo zaposlenje u kompaniji. RISE management trainee program spaja kvalitete i veštine praktikanata, a sve u kombinaciji sa brzim okruženjem, mentorstvom i radom na internacionalnim projektima. (www.coca-colamladima.rs)

Eurobanka od svog osnivanja u Srbiji insistira na strateškom i kontinuiranom programu društvene odgovornosti. Iz oblasti podrške obrazovanju izdvaja se projekat „Eurobank Školarina“, koji je bio namenjen najboljim studentima državnih univerziteta u Srbiji. Banka je do sada dodelila 1.350 jednokratnih

stipendija u ukupnoj vrednosti preko 1,35 miliona evra. Deset godina zajedom Eurobanka je u saradnji s Fondacijom za obrazovanje prestolonaslednika Aleksandra II Karađorđevića podržavala 600 najboljih maturanata srednjih škola iz Srbije i Republike Srpske. Dacima beogradskih osnovnih škola „Karađorđe“, „Rade Drainac“, „Jelena Četković“ i „Jovan Sterija Popović“ banka je poklonila druženje s poznatim dečjim pesnikom Ljubivojem Ršumovićem u okviru akcije „Čas kao nacrtan za tebe“. Inicijativa „Čas kao nacrtan za tebe“ promoviše kulturu čitanja i prave vrednosti od najranijeg uzrasta. U cilju promovisanja finansijske pismenosti, a u saradnji s Radnom grupom za finansijsku edukaciju i pismenost pri UBS-e, Eurobanka je podržala edukacije najmlađih (uzrast 3–6 godina), edukacije nižih razreda osnovne škole i edukacije učenika srednjih ekonomskih škola do edukacije studenata i odraslih. Pružajući mogućnost stručne prakse učenicima srednjih škola ekonomskog i pravnog usmerenja, Banka je budućim stručnjacima omogućila uvid u praktična znanja i na taj način im olakšala dalji izbor obrazovnih profila.

„**Delta holding**“ sprovodi program „Mladi lideri“ od 2012. godine. Do sada je programom obuhvaćeno 152 mladih, a novi konkurs je otvoren nedavno. Cilj programa je zapošljavanje mladih talentovanih ljudi bez radnog iskustva i ulaganje u njihov razvoj. Oni tokom godine prolaze kroz tri rotacije u različitim delovima sistema da bi se detaljno upoznali sa poslovima za koje su se školovali. Osim podrške mentora, za mlade se organizuju predavanja top-menadžmenta i eksternih konsultanata. Neki od mladih lidera danas se nalaze na rukovodećim pozicijama: direktor „Danubijusa“, finansijski direktor fabrike „Fan & fit“, direktor „Delta frukta“ u Moskvi, direktorka sektora ljudskih resursa, menadžerka eksternih komunikacija itd. Kompanija na ovaj način osavremenjuje korporativnu kulturu i razvija poslovanje, a istovremeno pomaže zajednici u praktičnoj edukaciji i zadržavanju mladih talenata u zemlji. U želji da pomogne mladima slabijeg materijalnog stanja da steknu praktična znanja i veštine i zaposle se, Delta fondacija realizuje program „Fond za budućnost“. Od 2006. do kraja 2017. godine program je prošlo 309 mladih. Srednjoškolci tokom dve završne godine pohađaju teorijsku i praktičnu obuku u članicama „Delta holdinga“ i dobijaju mesečnu stipendiju od 10.000 dinara. Nakon završetka programa nudi im se zaposlenje u „Delta holdingu“, koje nisu u obavezi da prihvate.

Da bi se izgradila željena karijera, neophodno je konstantno usavršavanje i rad na sebi, ali i poslodavac koji će to umeti da prepozna, vrednuje i pruži podršku. Kompanija **Delez Srbija** veliku pažnju poklanja mladima, pružajući im priliku da kroz talent-programe stečena teoretska znanja uvežu s praktičnim, usvoje nove veštine i dobiju priliku da započnu svoju profesionalnu karijeru. Najveći trgovinski lanac u zemlji, kompanija Delez Srbija, organizuje šestomesečni talent-program za 20 diplomaca u svim sektorima kompanije u skladu s njihovim fakultetskim usmerenjima. Polaznici pored svakodnevnog rada prolaze kroz različite radionice, rade na projektnim zadacima, a osmoro polaznika prethodnog ciklusa nakon programa je ostalo da radi u kompaniji. Mladi ljudi koji žele da započnu svoju karijeru u velikom maloprodajnom lancu od septembra su dobili priliku da se pridruže ovom velikom timu, kad je raspisan konkurs za novi ciklus programa. Pored razvojnih programa, kompanija ulaže u mlade i kroz saradnju sa devet fakulteta, partnerstva sa studentskim organizacijama, a i kroz saradnju sa 42 srednje škole širom Srbije iz kojih

preko 650 praktikanata godišnju praktičnu nastavu obavlja upravo u Maxi, Tempo i Shop&Go radnjama, a razvoj trideset najboljih kompanija podržava kroz stipendiranje.

Kvalitetno obrazovanje jedini je garant za sigurnu budućnost svakog pojedinca, privrede i celog društva. Za **Hemofarm**, ulaganje u edukaciju zaposlenih, ali i učenika i studenata – budućih stručnjaka - predstavlja investiciju u sigurnu budućnost. Baš zato, samo tokom 2017. Hemofarmovi zaposleni pohađali su više od 3.200 internih i eksternih treninga, a tokom ove godine njih oko 500 prošlo je obuke za unapređenje ličnih veština, efektivne komunikacije i upravljanja promenama. Upravo ta mogućnost dodatnog usavršavanja jedan je od glavnih razloga zašto je Hemofarm, prema istraživanju Infostuda, među najpoželjnijim poslodavcima u Srbiji. U podršku ličnom i profesionalnom razvoju najboljih studenata, budućih medicinskih i farmaceutskih stručnjaka, Hemofarm je uključio i svoju fondaciju, koja je za proteklih 25 godina stipendirala oko 3.500 mladih. Pokrenut je i Mentorski program, koji nudi stipendistima da u radu s Hemofarmovim ekspertima steknu praktična znanja i veštine i budu spremniji za budući posao. Shvatajući značaj praktičnog učenja za mlade koji tek započinju svoju karijeru, Hemofarm svesrdno podržava i koncept dualnog obrazovanja. Dosadašnje iskustvo pokazalo je da je čak i najboljim studentima po zaposlenju potrebno vreme da ovladaju radnim procesima i opremom, koji su u Hemofarmu usklađeni s najvišim farmaceutskim standardima. Baš zato je Hemofarm uveo mogućnost studentske prakse u okviru svojih laboratorijskih i proizvodnih kapaciteta. Kompanija sarađuje i sa Tehnološko-metalurškim fakultetom u Beogradu – s kojim je unapredila čak 10 stručnih predmeta, a uskoro će na fakultetu biti otvoren i model „čiste sobe“, u kojoj će studenti moći praktično da savladaju stručne farmaceutske procese.

Humanističke vrednosti su u srži kompanije **IKEA**. Švedska kompanija vrednuje motivisane mlade ljude koji žele da razvijaju sopstvene potencijale i doprinesu ostvarenju njene vizije da stvori bolju svakodnevicu za što više ljudi. Inicijativom „e-Talent Factory“, odnosno programom plaćene jednogodišnje stručne prakse IKEA nastoji da se približi studentima završnih godina diplomskih i postdiplomskih studija i pruži im mogućnost stručnog usavršavanja u oblasti internet poslovanja. – Želimo da studenti u toku prakse nauče nešto korisno i pronađu novi pravac za svoje karijere. Program održava želju kompanije IKEA da načini pozitivnu razliku u zajednici u kojoj posluje i ponudi dodatnu priliku za razvoj i obrazovanje mladih u Srbiji bez obzira na fakultet ili visoku školu koju pohađaju – kaže Jovana Mehandžić Đurđić, menadžerka za održivi razvoj IKEA za jugoistočnu Evropu, i dodaje da će ovim i drugim programima kompanija nastaviti da ulaže u obrazovanje mladih u budućnosti.

Verujemo da se uspeh ne meri samo dobrim poslovnim rezultatima, već i odgovornošću prema zajednici u kojoj poslujemo i njenim ljudima. Zato je **Bambi** dugi niz godina poželjan partner zajednice u kojoj posluje i neko kome se veruje. Jedan od stubova Bambijeve strategije društvene odgovornosti jeste i podrška obrazovanju. Ona podrazumeva podršku na lokalnom nivou, organizaciju redovnih praksi za srednjoškolce u našoj kompaniji, ali i projekte na nacionalnom nivou. Povodom 50 godina postojanja brenda Plazma, jednog

od najomiljenijih domaćih brendova, kompanija Bambi je krajem prošle godine donirala 50 interaktivnih tabli za 50 osnovnih škola širom Srbije. Reč je o jednoj od najvećih donacija poslovnog sektora u obrazovni sistem Srbije u poslednjih nekoliko godina. Upotreba interaktivnih tabli u osnovnim školama je veoma važna jer unapređuje kvalitet obrazovno-vaspitne nastave i priprema učenike za upotrebu informacionih tehnologija. Pedeset modernih interaktivnih tabli predstavljaju drugu generaciju tabli proizvedenih u Srbiji. Tabla poseduje ugrađeni interaktivni sistem najnovije generacije koji se povezuje s računarom i video-projektorom kako bi nastava bila što kvalitetnija. Ovim projektom, ali i brojnim drugima koje sprovodi, kompanija Bambi potvrđuje da je primer uspešne i društveno odgovorne kompanije koja konstantno ulaže u najmlađe generacije i njihov budući razvoj.

Agenda za održivi razvoj do 2030. godine (2030 Agenda for Sustainable Development with a set of 17 Sustainable Development Goals; United Nations General Assembly, 2015),

Celoživotno preduzetničko učenje na Zapadnom Balkanu – Korak napred (2019) (Autor: Marko Stojanović). WEB4YES. Co-financed by the European Union. Beograd: Beogradska otvorena škola.

Evropski stub socijalnih prava (European Pillar of Social Rights), Evropska Komisija, novembar 2017. godine.

Evropska mreža protiv siromaštva (European Anti-Poverty Network) – Da li je Evropski semestar 2019 u većoj meri socijalan? (Is the 2019 European Semester More Social? EAPN Assessment of the European Semester 2019, Brisel),

Godišnji izveštaj (za 2018) o realizaciji Akcionog plana za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine

Izveštaj o faktorima rizika po zdravlje dece u školskoj sredini za 2018. godinu, Institut za javno zdravlje "Dr Milan Jovanović Batut", Beograd, 2019.

Jokić Vesna, Ksenija Petovar, Nataša Čolić, Biserka Mitrović (2019– 2020) Javne službe i socijalni razvoj. Prostorni plan Republike Srbije 2021–2035. Studija. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Arhitektonski fakultet

Jokić Vesna i Ksenija Petovar (2009), "Socijalna isključenost i obrazovanje". *Arhitektura i urbanizam*, br. 27/2009, Beograd (str. 46-56)

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (Ujedinjene nacije, 1966, stupio na snagu 1976. godine)

Okvir za kvalitetno predškolsko vaspitanje i obrazovanje (Proposals for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and care Report – Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission. https://ec.europa.eu/assets/eac/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf). Radna grupa Odeljenja za obrazovanje Evropske komisije, a Komisija ga je usvojila u novembru 2017. godine (Council Recommendation on High-Quality Early Childhood Education and Care Systems).

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje integralni je deo sistema obrazovanja u Srbiji. Tokom poslednjih nekoliko godina realizovani su projekti zahva-

ljujući finansijskoj podršci Evropeke Unije (projekat “Obrazovanje za sve”, 2012–2014 iz IPA fonda; projekat “Razvoj predškolskog vaspitanja u Srbiji – IMPRES”, 2010 – 2014; u toku je realizacija projekta “Kvalitetno obrazovanje za sve” – Quality Education for All, Serbia”, 2019 – 2022).

Nacionalni sistemi studentskih naknada i podrške u visokom obrazovanju u Evropi 2016/2017 (Evropska komisija/EACEA/Eurydice, 2016. Eurydice činjenice i brojke. Luksemburg: Odsjek za izdavaštvo Evropske unije)

Petovar Ksenija i Vesna Jokić (2010), “Socijalni razvoj i javne službe u Srbiji – standardi u rasponu od 19. do 21. veka”. U: Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji (ur. M. Bajić Brković). Beograd: Arhitektosnki fakultet Univerziteta u Beogradu (str. 161– 200)

Petovar, K. i V. Jokić (2009), „Socijalni razvoj – indikatori socijalne isključenosti“. Studijsko-analitičke osnove Strategije prostornog razvoja Republike Srbije. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Republički zavod za razvoj, Geografski fakultet.

Petovar, K. (2009) „Unapređenje prostorne dostupnosti javnih službi“. Studijsko-analitičke osnove Strategije prostornog razvoja Republike Srbije. Beograd: Arhitektonski fakultet

Petovar, K. i V. Jokić (2009), „Obrazovanje stanovništva u seoskim naseljima u Srbiji“. Zbornik radova: *Evropski standardi u Srbiji*. Beograd: Centar za demokratiju (str.108-126)

Petovar, K. (2006), “Javne službe kao deo urbanističkog planiranja i politike jednakih mogućnosti”. u: *Evropske strategije i politike u lokalnoj zajednici*. Beograd: Fond Centar za demokratiju (ss.125– 144). ISBN 86-83675– 9– 2, COBISS.SRV– ID 129560844.

Poseban izveštaj zaštitnika građana Inkluzivno obrazovanje – Usluge dodatne podrške deci i učenicima u obrazovanju (Beograd, oktobar, 2018).

Pravilnik o vrstama, načinu ostvarivanja i finansiranja posebnih, specijalizovanih programa i drugih oblika rada i usluga koje ostvaruje predškolska ustanova (Službeni glasnik RS, br. 26/2013)

Prostorni plan Republike Srbije 1996–2010 (Službeni glasnik RS, 13/1996); 2010 – 2020 (Službeni glasnik RS, 88/2010); i 2021–2035 (u fazi Nacrta).

Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the role of public services as an essential component of good governance in the promotion and protection of human rights, United Nations, General Assembly, 23 December 2013)

RZS, Saopštenje, br. 131, god. LXVIII, 30. 05. 2018, Statistika obrazovanja
Strategija “Evropa 2020”

Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. Godine (Službeni glasnik RS, 107/2020).

Strategiji razvoja predškolskog i osnovnog obrazovanja u Srbiji 2005. do 2010. godine.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Službeni glasnik RS, br.88/2017, 27/2018. – i drugi zakoni i 10/2019. od 15. 02. 2019. godine),

Zakon o predškolskom vaspšitanju i obrazovanju (Službeni glasnik RS, 55/2013; 101/2017; 10/2019; i 27/2018),

Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju (Službeni glasnik RS, 55/2013; 101/2017; 27/2018; i 6/2020);

Zakon o visokom obrazovanju (Službeni glasnik RS, 88/2017; 73/2018; 27/2018; 67/2019; i 6/2020);

Zakon o učeničkom i studentskom standardu (Službeni glasnik RS, 18/2010; 55/2013; 28/2018; 10/2019).

B | T | D The Balkan Trust
for Democracy
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

Ovo je autorski tekst koji izražava stavove autora i ne predstavlja mišljenje ni Balkanskog fonda za demokratiju niti Ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu.

Tekst je napisan u okviru projekta koji se realizuje uz finansijsku pomoć Balkanskog fonda za demokratiju Nemačkog Maršalovog fonda SAD (Balkan Trust for Democracy of the German Marshal Fund of the U.S.- BTDF) i Ambasade Kraljevine Norveške u Beogradu.